

Afrika Tanulmányok V. évf. 3. szám, *Főszerkesztő*: Búr Gábor (2010): GLIED Viktor – BUMBERÁK Maja: Klímavándorlás, klímaigazságság és a globális NGO-k Afrikában
LÁNGH Júlia: Budapesti Afrikaiak

Internetes források

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Asylum_statistics
<http://helsinki.hu/wp-content/uploads/HHC-Famreun-of-Somalis-2009-HUN-FINAL.pdf>
http://hvg.hu/gozpontok/20090416_szomaliala_kalozok_migracio
http://hvg.hu/vilag/20080401_jemen_szomaliala
http://kitekinto.hu/afrika/2011/07/29/az_ehezkeret_harcoltak_a_szomaliala_bekefenntartok
http://kitekinto.hu/afrika/2011/08/15/szomaliala_menekultek_kozott/
http://mno.hu/migr/kalozok_es_lazadok_csapdajaban_sinylodik_a_bukott_allam-171847
http://nol.hu/belfold/pesti_hajlektalan_lesz_a_szomaliala_menekult
http://wardheernews.com/Articles_09/June/Adan_Makina/27_Outdated_cultural_practices.html
http://www.afrikatanulmanyok.hu/application/essay/727_1.pdf
<http://www.cbc.ca/news/background/banking/hawala.html>
<http://www.cfr.org/somalia/somaliala-perpetual-war/p16191>
<http://www.cfr.org/somalia/somaliala-transitional-government/p12475>
<http://www.cfr.org/somalia/terrorism-havens-somalia/p9366>
<http://www.guardian.co.uk/global-development/2011/mar/24/dadaab-refugee-camps-living-in-crisis>
<http://www.kenya-information-guide.com/somali-tribe.html>
http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eyes/i_wvn002a.html#
<http://www.time.com/time/printout/0,8816,1948401,00.html>
<http://www.unhcr.org/4f197d8d0.html>
http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/refworld/rwmain?page=category&do_cid=4f2fd2ed2&skip=0&category=COI&querysi=somali&searchin=title&display=10&sort=date
http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/refworld/rwmain?page=category&do_cid=4f756f122&skip=0&category=COI&querysi=somali&searchin=title&display=10&sort=date
<http://www.unhcr.org/refworld/category,COI,,,SOM,,0.html>
<http://www.unhcr.org/refworld/docid/49b92b245.html>
<http://www.unhcr-centraleurope.org/hu/hirek/2011/haboru-gyasz-menekules-egy-szomaliala-asszony-igaz-tortenete.html>
https://portal.mmowgli.nps.edu/c/wiki/get_page_attachment?p_l_id=33393&nodeId=10773&title=Published+papers&fileName=Published+papers%2FCFC_Anti-Pi_racy_Report_Clans+in+Somalia_Aug_2011+v1.pdf

MŰHELY

Somlai Péter

Budakeszi és az 1939-es választás

Budakeszi and the elections in 1939

Budakeszi was an almost entirely Saxon-German community where surprisingly the extreme-right Hungarian Arrow-Cross Party won the by-elections with hands down. The reasons have been only partially researched; one of the motives might have been the minority policy of the Arrow Cross Party that meant special role for the Germans in Hungary (on the influence of the Third Reich).

Bevezetés

Tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy az 1939-es választást és előzményeit Budakeszi¹ példáján keresztül mutassam be szűkebb környezetében, a Budai-hegyvidék és az országos események kontextusában. A téma összetettsége miatt szükségesnek érzem, hogy először röviden kitérjek az 1930-as évek végi Magyarország jellegzetes viszonyaira, amelyek közepette az 1939-es választások zajlottak. Mivel ezek a magyarországi nemzetiszocialisták, nyilasok jelentős előretörését hozták, – mint látni fogjuk, különösen igaz ez a főváros környéki német településekre – vázlatosan összefoglalom ezen pártok és mozgalmak megjelenésének és megerősödésének történetét. A kontextus felvázolása után a budakeszi eseményekkel foglalkozom, a nemzetiszocialista mozgalom első helyi, 1933-as említésétől kezdve egészen az 1939-es választásokig. Ezt követően különböző szempontok alapján – az ellenfelek, mindenekelőtt a kormánypárt helyzete, társadalmi bázis, nemzetiségi vonatkozások – elemzem a választási

¹ Az 1941-es népszámláláson a 7322 lakosból 4632 (63,3%) német anyanyelvűnek, 2237 (30,6%) pedig német nemzetiségűnek vallotta magát, de hozzá kell tenni, hogy a magukat magyar anyanyelvűnek, illetve nemzetiségűnek vallók jelentős része is a helyi németiségből került ki. Az oktatásban 1900 körül tértek át a magyar nyelvre. A XIX. század végéig alapvetően mezőgazdasági jellegű, bortermelő község a filoxeravész követően gyorsan iparosodni kezdett. A korszakban a lakosság döntő többségét már az iparban, kereskedelemben, közlekedésben, szolgáltatásban és a közszolgálatban foglalkoztatottak adták, akik jelentős része naponta a fővárosba ingázott. A jó levegőjű, erdőkkel övezett település a fővárosiak – elsősorban a zsidó közép- és alsó középosztály – kedvelt nyaralóhelyének számított.

eredményeket, az azokhoz vezető okokat, eseményeket, rövid kitekintéssel a mozgalom további alakulására a háború éveiben.

Az 1939-es országgyűlési választások

Az 1939 pünkösdjén tartott választás az utolsó volt a Horthy-korszakban. Az európai politikát ekkor már a náci Németország és a fasiszta Olaszország térnyerése illetve a polgári demokráciák visszaszorulása jellemezte, ami különösen Közép-Európában éreztette hatását. A magyar külpolitikában a német orientáció erősödése, míg a belpolitikában a jobb- illetve szélsőjobboldali radikalizmus erősödése figyelhető meg. Az 1920-as években hatalmat gyakorló, a dualista Magyarország értékrendjét továbbvivő, konzervatív, illetve konzervatív-liberális nagybirtokos-nagytőkés elit kénytelen volt fokozatosan átadni a helyét a jobboldali radikalizmus különböző válfajai felé orientálódó fiatalabb nemzedéknek.² Ebben a folyamatban jelentős szerepe volt az 1929-ben kibontakozó gazdasági világválságnak, amely növelte a szociális feszültségeket, ráirányítva a figyelmet a korszaknak még a dualizmusból örökölt társadalmi problémáira, mindenekelőtt a földkérdés megoldatlanságára és a kapitalistafejlődés ellentmondásaira. Szintén a jobboldali-szélsőjobboldali radikalizmus megerősödésének kedvezett, hogy a Német-, illetve Olaszország felé forduló revíziós politika eredményesnek tűnt: 1938 novemberében az első bécsi döntéssel Magyarország visszakapta a Felvidék döntően magyarok lakta déli sávját, majd 1939 márciusában – szintén Németország beleegyezésével – bevonult Kárpátaljára. Az 1930-as évek második felét tehát a szélsőjobboldali – nemzetiszocialista, nyilas – mozgalmak előretörése jellemzi, de a radikális jobboldal a kormánypárt, a Nemzeti Egység Pártja (NEP) keretein belül is egyre jobban teret nyert. A feszültség végül a Bethlen István vezette konzervatív szárny 1938 novemberében történt kiválása révén a kormánypárt szakadásához és parlamenti többségének elvesztéséhez vezetett, ami példa nélküli volt a korszakban. Az 1939 februárjában a miniszterelnökké kinevezett Teleki Pál éppen ezért szükségesnek látta a kormánypárt újjászervezését és új választások kiírását.

Az 1938-ban elfogadott új választójogi törvény általánossá tette a titkosságot, azaz megszűnt a vidéki lakosság nyílt szavazása. Ezt nemcsak a jobb-, illetve baloldali ellenzék követelte, de az ország legfontosabb kül-

² Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest: Osiris Kiadó, 1999. 151.o.

politikai szövetségese, Németország is elvárta.³ A konzervatív kormányzat azonban megfelelő biztosítékokkal igyekezett ellensúlyozni az így keletkezett bizonytalanságot. A korhatár felemelése, a vagyoni, műveltségi és helyben lakási cenzusok szigorítása, a magas kaució, a választókerületek kialakítása és még számos más módosítás a kormánypártra leadandó szavazatok optimalizálását és az ellenzéki pártok eredményes szereplésének megnehezítését szolgálták.⁴

A választások ennek megfelelően a Teleki által újjászervezett, erősen jobbra tolódott kormánypárt, a Magyar Élet Pártja (MÉP) nagyarányú győzelmét⁵ és a tőle balra álló pártok – kereszténypártiak, kispapok, liberálisok és szociáldemokraták – visszaszorulását hozták. A konzervatív aggodalmak jogosságát igazolta viszont a szélsőjobboldal – nyilasok, nemzetiszocialisták, frontisták, fajvédők és pártonkívüliek – nagyarányú előretörése. Együttesen 1 074 415 (30%) szavazattal 49⁶ (19%) mandátumot szereztek és ezzel a legerősebb ellenzéki erővé váltak.

A nyilas szellemiségű pártok megerősödése különösen feltűnő volt a fővárosban és Pest megyében. Budakeszi a „Budapest-környék” elnevezésű, a főváros akkori területét gyűrűszerűen övező, tisztán lajstromos – azaz listás – választókerület részét képezte. Ez a választókerület rendkívül heterogén összetételű volt. A pesti oldal döntően munkások lakta elővárosait – Újpest, Kispest, Rákospalota, Pestszentlőrinc, Pesterzsébet, Csepel, Pestújhely – és a volt törökbálinti választókerület német falvait – Budakeszi, Budaörs, Törökbálint, illetve más választókerületekből többek között Békásmegyér, Soroksár és Üröm – egyaránt magába foglalta. A kormányzat ugyanis tudatosan törekedett arra, hogy a radikálisnak vélt, illetve döntően németek lakta területeket a választókerületek kialakításakor feldarabolja.⁷ A Nyilaskeresz-

³ Romsics, 1999. 228.o.

⁴ Pintér István: A kényszerpályára szavazó ország – 1939. IN: Földes György-Hubai László (szerk.): Parlamenti választások Magyarországon 1920-1998. Budapest: Napvilág Kiadó, 1999. 179-185.o.

⁵ A választójogi törvény a kormánypártnak kedvező biztosítékai következtében a MÉP a mandátumok 72%-át kapta, úgy, hogy mindehhez a szavazatok csupán 49,3%-át szerezte meg. Ld.: Pintér: 1999. 179-180.o. Erdemes megemlíteni azt is, hogy a második zsidótörvényhez kapcsolódó miniszterelnöki rendelet szintén több tízezer állampolgárt fosztott meg szavazati jogától. Ld.: *uo.*: 185.o.

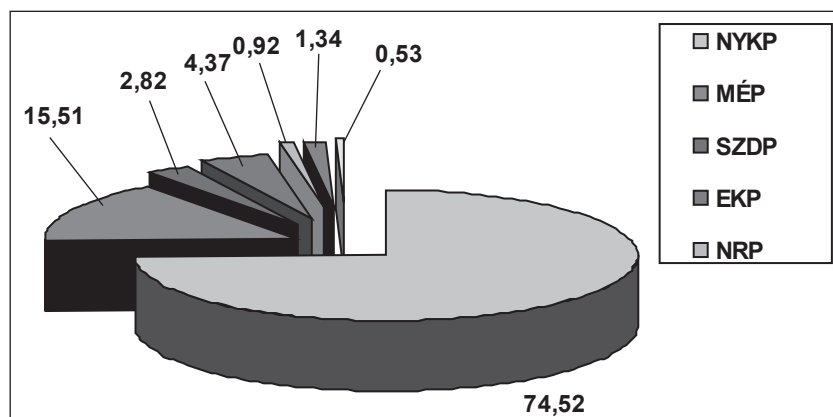
⁶ Meg kell említeni, hogy az 1 074 415 szavazat az egyéni és listás körzetekben leadott szavazatokat egyaránt magában foglalta, tehát a szélsőjobboldalra szavazó választópolgárok száma ennél alacsonyabb volt. 49 szélsőjobboldali mandátumból 31-et a Nyilaskeresztes Párt szerzett. A párt szavazatok mintegy hatodát-hetedét szereztek meg. Bővebben ld.: Paksa Rudolf: Szélsőjobboldali mozgalmak az 1930-as években. IN: Romsics Ignác (szerk.): A magyar jobboldali hagyomány, 1900-1948. Budapest: Osiris Kiadó, 2009. 300-302.o. illetve Pintér, 1999. 197-203.o.

⁷ Szöllösi-Janze, Margit: Die Pfeilkreuzerbewegung in Ungarn. München: R Oldenbourg Verlag, 1989. 150.o.

tes Párt (NYKP) azonban a szavazatok 35,37%-át megszerezve így is megnyerte a választást.⁸ A kormánypárt 27,47%-ot ért el – több mint 20%-kal gyengébben szerepelt, mint országos szinten –, a szociáldemokraták viszont 17,17%-kal messze túlszárnyalták a párt országos eredményét.⁹

A budakeszi eredmények még a fenti adatok tükrében is kiugróak: a nyilasok 74,52%-kal elsöprő győzelmet arattak. Ez az eredmény országos szinten is a legkiemelkedőbbek között van – tizenötödikként.¹⁰ A kormánypárt 15,5%-kal mélyen alulmúlta országos eredményét. A szociáldemokraták 2,82%-kal nagyon gyengén szerepeltek, ami különösen a választókerületben elért 17,17%-ukhoz képest feltűnő. Az Egyesült Keresztény Párt 4,37 %-ot, a liberális Polgári Szabadságpárt 1,34%-ot, kapott.¹¹ A Nemzeti Reformpárt és a Nemzeti Front 1% alatti eredményt ért el.

1. diagram. Az 1939-es választás eredményei Budakeszin

A következőben arra keressük a választ, hogy milyen okok vezettek ehhez az eredményhez, különösen a szélsőjobb oldali ilyen mértékű megerősödéséhez.

⁸ Ha a Nemzeti Front 6,3%-át is hozzávesszük, a szélsőjobb összesen 41,68%-ot szerzett a választókerületben. Ld.: Hubai László: Magyarország XX. századi választási atlasza 1920-2000. Budapest: Napvilág Kiadó, 2001. II. kötet 127.o. illetve www.vokscentrum.hu – Listás választókerületek eredményei-1939, Budapest-környék.

⁹ A MÉP egyéni választókerületekben 48,95%-ot, listás választókerületekben 49,41%-ot szerzett. Az SZDP 2,27, illetve 4,04%-ot. Ld.: Pintér, 1999. 199.o

¹⁰ Hubai László: Magyarország XX. századi választási atlasza 1920-2000. Budapest: Napvilág Kiadó, 2001. CD-ROM-melléklet.

¹¹ Hubai, 2001. III. kötet 89 o.

A nyilas mozgalom megjelenése és megerősödése

Magyarországon a bethleni konszolidáció eredményeképpen 1920-as évek második felére a szélsőjobb oldali – magukat ekkor általában fajvédőnek nevező – pártok és mozgalmak perifériára szorultak. Az 1930-as években bekövetkező újbóli megerősödésükben – mint már említettük – jelentős szerepet játszott a gazdasági világválság és a németországi náci hatalomátvétel. Az 1920-as évek legvégén, 1930-as évek elején számos magát nemzeti szocialistának valló politikai csoportosulás alakult Magyarországon. Elnevezésük egyszerre utalt arra, hogy a magyar társadalom problémáit radikális nemzeti-szociális reformokkal kívánják megoldani,¹² illetve, hogy a hasonló németországi mozgalmat példaképnek, követésre méltónak tartották.¹³ A számos kis párt és mozgalom kezdetben igen nagy változékonyságot mutatott, míg végül az 1930-as évek közepére kiemelkedett közülük néhány, amelynek sikerült viszonylag stabil szervezetet kiépíteni és jelentős számú tagságot gyűjteni. Az 1935-ös országgyűlési választások idejére három jelentős nemzetiszocialista pártszervezet jött létre: a kormánypártból kilépett Meskó Zoltán illetve gróf Pálffy Fidél által vezetett Nemzeti Szocialista Magyar Földműves és Munkáspárt (NSZMFMP) valamint a gróf Festetics Sándor-féle Magyar Nemzeti Szocialista Párt (MNSZP) elsősorban a Dunántúlon, míg Böszörmény Zoltán kaszásokeresztes mozgalma az Alföldön épített ki jelentős bázist. A választásokon azonban még nem sikerült jelentős eredményt elérniük. Bár a nyilas jelöltek többsége 30%-ot meghaladó eredményt ért el, kevés jelöltet tudtak állítani és mindössze két mandátumot szereztek. A sikertelenség jelentős részben a hatóságok manipulációira és a társadalom alsóbb rétegeit nagymértékben kirekesztő választási törvényre vezethető vissza. Így a választási eredmény nem tükrözte a nyilasok társadalmi támogattságának valós mértékét.¹⁴

Az 1930-as évek második felében a nemzetiszocialista pártok struktúrájában jelentős átrendeződés zajlott, melynek eredményeképpen 1937 októberében a különböző pártok és frakciók egy része Magyar Nemzeti

¹² Példaként említhető a Meskó Zoltán-féle Nemzeti Szocialista Magyar Földműves és Munkáspárt programkivonata 1935-ből. Ez többek között általános, titkos és egyenlő választójogot, a „nem tisztességes, jogtalan vagy erkölcsstelen úton szerzett vagyont” elkobzását, a „magyar kiségzisztenciák” hadikölcsöneinek és életbiztosításainak valorizálását, „a munka és fáradtság nélkül szerzett jövedelmek megszüntetését,” a nagyvállalatok, bányák, a hitelnyújtás és a külkereskedelem államosítását, progresszív adózást és radikális földreformot ígér. Ld.: Pest Megyei Levéltár (PML) Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főispánjának bizalmas iratai (a továbbiakban: VI.401.a) 5/1935

¹³ Paksy Zoltán: A nemzetiszocialista mozgalmak megszerveződése, párt-és regionális struktúrája Magyarországon az 1930-as években IN: Múltuk, 2009. 3. sz. 211.o.

¹⁴ Paksy, 2009. 219-220.o.

Szocialista Párt néven egyesült. A pártban többek között Endre László, Széchenyi Lajos és Málnási Ödön mellett egyre inkább vezető szerepet játszott Szálasi Ferenc. Gömbös Gyula halála után a nyilasok társadalmi támogatottságának kiszélesítéséhez a szélsőjobboldalhoz közeledő MOVE támogatása is jelentősen hozzájárult, utat nyitva a mögötte álló keresztény középosztálybeli és kispolgári csoportok felé. Létrejött és folyamatosan erősödött a nemzetiszocialista mozgalom saját sajtója is. A nyilasok pozícióinak erősödését jelezte az is, hogy a közismerten nyilas kötődésű Endre Lászlót 1938 januárjában Pest vármegye alispánjává választották – ráadásul a kormánypárti jelölttel szemben. Ettől kezdve a mozgalom jóval szabadabban szervezkedhetett az ország egyik legnagyobb területű vármegyéjében.¹⁵

Összességében tehát 1938 – „a mozgalom éve” – feszült bel- és külpolitikai viszonyok közepette a nyilasok jelentős megerősödését hozta. Az alapvetően jobboldali konzervatív államhatalom a nemzetiszocialista és nyilaskeresztes mozgalmakat az állam és a társadalom rendjére veszélyesnek tartotta és ezért igyekezett fellépni ellenük, de legalábbis semlegesíteni őket. A többszörös betiltás ellenére azonban a párt más néven rendre újjalakult, ráadásul a kormánypárton belül is tovább nőtt a szélsőjobboldal felé orientálódó politikusok aránya. A mozgalom szervezését Szálasi ellen folytatott perek sem tudták megakadályozni. Sőt, miután 1938 nyarán „az állami és társadalmi rend erőszakos felforgatására és megsemmisítésre irányuló büntetben” bűnösnek találták és bebörtönözték, hívei szemében igazi mártírrá vált. A kialakult helyzetben a kormánypárt – mint láttuk – egyrészt rendőrhatalósági és adminisztratív intézkedésekkel lépett fel a nyilasokkal szemben, másrészt viszont igyekezett bizonyos nyilas követeléseket – mérsékeltebb formában – integrálni a saját programjába.

A nyilas mozgalom Budakeszin

A nemzetiszocialista mozgalom Budakeszin való megjelenéséről egy 1933 októberéből származó, a belügyminisztérium birtokába került névjegyzék tudósít, amely a Meskó Zoltán-féle NSZMFMP vidéki szervezőit sorolja föl. Budakeszin egy Engelmann Ede nevű fogorvos szervezte a mozgalmat.¹⁶

¹⁵ Paksy, 2009. 224-226.o. Legfontosabb lapjuk, az Összetartás példányszáma 1938 elejére elérte az 50 000-et.

¹⁶ PML IV.401.a 15/1933.

Erről a kísérletről semmilyen további adat nem maradt fenn.¹⁷ Egy néhány hónappal későbbi, 1934 elején belügyminisztériumi utasításra készített statisztika, amely a Meskó- és a Böszörmény-féle párt elterjedését igyekezett felmérni, már azt állapítja meg, hogy „a *biai járásban* – ahová akkor Budakeszi is tartozott – (...) *semmiféle szervezkedés nem észlelhető*”.¹⁸

Komolyabb nemzetiszocialista szervezkedésről Budakeszin először a főjegyző 1936. májusi politikai helyzetjelentésében olvashatunk. A gróf Festetics féle MNSZP¹⁹ május 8-án jelentette be helyi csoportjának megalakulását. A jelentés szerint „*Azóta három ízben is kértek népgyűlés megtartására engedélyt, melynek megadása esetén különösen az ifjúság körében a szervezkedés erős lendületet nyerne, (...) veszélyeztetve a túlnyomórészt zsidókból álló nyaraló közönség nyugalma, s amellet a nyaralók eltávozása vagy elmaradása folytán a közlakosság anyagi károsodását is okozná.*” A párt híveiről a jelentés megjegyzi, hogy „*a pártba részben a felelőtlen elemek, beszervezett munkások és (olvashatatlan szó – S.P.) pedig a szociáldemokrata párt ifjabb hívei lépnek be. A nyilaskeresztesek szervezkedése nem kívánatos, a község kárára van és veszélyezteti a köznyugalmat, s ezért a mozgalom elfojtására vagy továbbterjedésének megakadályozása céljából minden lehetőt elkövetünk.*”²⁰

Az 1936-os év folyamán több antiszemita megmozdulásról tudósítanak a források, amelyek mind az új mozgalom tevékenységével hozhatók összefüggésbe. Még április végén budakeszi villatulajdonosok egy csoportja anonim levélben egyenesen a belügyminiszterhez fordult, felpanaszolva, hogy a községbe busszal érkező ortodox zsidókat, akik – mint addig minden évben – nyári lakást szándékoztak foglalni, atrocitások érték, csúfolták és kövel dobálták őket. A bérlők ezért visszakövetelték a foglaltot. „*Ennek a mozgalomnak a kiindulása az a népgyűlés volt, melyben kimondták a Szé-*

¹⁷ A szervezőről is csak annyit feltételezhetünk a neve alapján, hogy nem budakeszi származású volt.

¹⁸ PML IV.401.a 1/1934. Míg a Meskó-féle párt megjelenését a Budai-hegység több településéről jelentették – Albertfalva, Budafok, Budakalász, Csillaghegy, Solymár, Törökbalint, Úróm –, a Böszörményi-féle kaszákkeresztesekről egyáltalán nem érkezett adat. Itt jelezzük, hogy az idézett forrásrészleteket a mai helyesírási szabályoknak megfelelően javítottuk.

¹⁹ A párt gróf Festetics Sándor, a kormánypártból kilépett dunántúli arisztokrata nagybirtokos vezetésével jött létre 1933 augusztusában a korai nemzeti szocialista pártok egyikeként. 1934 elején fuzionált a Meskó Zoltán és Pálffy Fidél vezette Nemzeti Szocialista Magyar Földműves és Munkáspárttal. Személyi ellentétek miatt azonban 1934. július elején Festetics kivált a pártból és ismét önálló mozgalmat szervezett Magyar Nemzeti Szocialista Párt néven. Az 1935-ös választásokon egyedüli nyilas pártként sikerült mandátumot szereznie, ráadásul mindjárt kettőt (Festetics Sándor és ifj. Balogh István debreceni gazdálkodó). A párt 1936 augusztusáig, Balogh kiválásáig, a legnagyobb befolyással rendelkező nyilas pártnak számított. Ld.: Paksy, 2009. 202-237.o.

²⁰ PML. V. 1016. C/b 1.d. 7/1936

pészeti Egyesület²¹ gyűlése keretében, hogy az ortodox zsidó nyaralókat ezután ki kell a községből szorítani.”- fogalmazzák a levélben, azzal vádolva a község vezetőségét, hogy kidoboltatták, hogy „ortodox zsidóknak ne adjanak ki nyári lakásokat (...). Nem kell megengedni a sváb lakosság-nak, hogy a külföldi sváb példát utánozzák és behurcolják Magyarországra. Kérjük Nagyméltóságodat, hogy a törvény teljes szigorával méltóztatásuk rendet teremteni, a megfelelő rendészeti és biztonsági intézkedéseket megtenni, a csendőrök létszámát szaporítani, a horogkereszt jelvényeket eltávolíttatni, azok használatát rendeletben megtiltani és a nyaraló közön-ség megnyugtatójáról mindenképpen gondoskodni.”²² – írják a villatulajdonosok. Az ügyet a sajtó is felkapta, a Társadalmunk című lap több cikkben és helyszíni beszámolóban is tárgyalta az eseményeket,²³ de foglalkozott a témával az Esti Kurír,²⁴ az Újság²⁵ és a magyar zsidóság politikai hetilapja, az Egyenlőség²⁶ is. A vádakot Ajtay Béla főjegyző mind a sajtóban, mind a főszolgabírónak tett jelentésében igyekezett cáfolni: „Budakeszi községben az utóbbi években mind több lengyel zsidó²⁷ nyaraló fordult meg. A nyaralóknak ezzel a részével a község közönsége általában kifogásolta azt, hogy a községben jóformán semmit sem vásárolnak, mindent Budapestről hoznak ki és egy-egy lakásban 8-12 hozzátartozót is vesznek be magukhoz. Ezért a község közönsége körében valóban merült fel olyan óhaj, hogy a lakások ilyen egyéneknek valóban ne adassanak ki. Ettől a mozgalomtól úgy a község előljárósága, mint pedig a beadványban említett Szépészeti Egyesület merőben távol állt. – áll a főszolgabírói jelentésben. Emellett azonban kitér az újonnan megjelenő nemzetiszocialista mozgalomra is: „Nem érkezett hozzám jelentés arról, hogy Budakeszi községben zsidóellenes tüntetések volnának, és ott – eltekintve az éretlen felrajzásoktól – horogkeresztet használnának. Az igaz, hogy a községben újabban egy

²¹ Az 1985-ben újraalapított Budakeszi Szépitő Egyesület elődjéről, a „Szépitési Egyesület Budakeszin” nevű egyesületről van szó, amely eredetileg 1889-ben alakult. 1912-ben keletkezett alapszabályai szerint legfontosabb céljai közé tartozott „Budakeszi községnek, mint nyaralóhely-nek fejlesztése” és „a község külsejének szépítése.” Ld.: PML V.1016.c Ca 1.d. 5.kötet. Egyesületek alapszabályai. Budakeszi 10-1f ill. www.budakesziszepito.hu

²² PML IV.401.a 92/1936.

²³ Társadalmunk, 1936. április 24. 7.o. „Zsidóknak tilos a nyaralás Budakeszin”, 1936. május 1. 9.o. „Mégis nyaralhatnak a zsidók Budakeszin?”, 1936. május 22. 6.o. „Szakállal is lehet nyaralni Budakeszin”

²⁴ Esti Kurír, 1936. május 2. 5.o. „Kell-e zsidó nyaraló Budakeszin? Budakeszi főjegyzője cáfolja a rémhíreket –Nyilaskeresztes agitáció a sváb gazdák között”

²⁵ Újság, 1936. május 10. 10.o. „Négy darab nyilas van Budakeszi – Azok is hat pengőt kaptak fejjenként”

²⁶ Egyenlőség, 1936. május 7. 6.o. „Nyaralás Budakeszin”

²⁷ Itt: ortodox zsidó.

nyilaskeresztes mozgalom indult a Magyar Nemzeti Szocialista Párt rendezésében; nyilaskeresztes ifjak vonultak egy alkalommal végig a község utcáján és már két ízben is kértek alakuló gyűlés tartására tőlem engedélyt, amit azonban megtagadtam. Ezt a mozgalmat a községi előljáróság és a csendőrség útján a legéberebben figyeltem.”²⁸ A kedélyek megnyugtatója érdekében Dr. Gosztonyi Vilmos, orvos, virilista, a Szépitési Egyesület tagja, az Erdő utcában álló Gosztonyi-Szanatórium tulajdonosa – maga is zsidó származású – szintén megszólalt a sajtóban. Hangsúlyozta, hogy a község, élén a „közismerten liberális főjegyzővel” mindent elkövet, hogy az odaérkező nyaralók a lehető legjobban érezzék magukat. Ezért doboltatták ki, hogy minden kiadó lakást be kell jelenteni a községhez, hogy a községi orvossal ellenőriztethessék. „Úgy látszik ez a dobolás adott okot a rosszhiszemű félreértésre és annak terjesztésére. Budakeszi lakossága a múltban megmutatta, hogy a másvallásúakkal szemben mennyire toleráns, hiszen a nyaralók 90 százaléka zsidó vallású volt és most és a jövőben is szeretettel várják őket.”²⁹

A nyugalom – úgy tűnik – ideiglenesen helyreállt, 1936 júniusában „a Nemzeti Szocialista Párt (...) mozgalma tekintettel a község nyaraló közönségére látszólag szünetel”.³⁰ Az idézett jelentés kitér azonban arra is, hogy a párt a Fő utca 147. szám alatt helyiséget bérelt. A szeptemberi jelentés szerint ezt elvesztették – hogy minek következtében, arról nem maradt fenn adat – és a párt alig fejt ki működést. „Történetek ugyan kisebb sűrűdások a zsidó nyaralókkal, de ezek inkább csak gyerekes csínytevéseknek minősíthetők.” – fogalmaz a főjegyző. Ám ugyanabban a jelentésben beszámol arról is, hogy „legutóbb egy különös eset fordult elő a nyilasokkal kapcsolatban, amely élénk világot vet arra, hogy a nyilasok miként és milyen módon dolgoznak.” Dr. Sebestyén Imre gyógyszerész és illatszerekkereskedő és családját, akik a Fő utcában laktak a községben akkoriban állandó jelleggel lakó 8-10 izraelita család egyikeként, a Magyar Nemzeti Szocialista Párt levélben szólította fel, „hogy saját érdekében a legrövidebb idő alatt hagyja el a községet.” Néhány nap múlva a párt két embere – a főjegyző megjegyzése szerint egyikük sem budakeszi – személyesen is felkeresték otthonában, és ismét távozásra szólították fel. A gyógyszerész családjával, – bár a főjegyző hangsúlyozza, erre egyéb okuk is volt, – felmondta bérletét és elköltözött a községből.³¹

²⁸ PML IV.401.a 92/1936.

²⁹ Társadalmunk, 1936. május 1. 9.o. „Mégis nyaralhatnak a zsidók Budakeszin?”

³⁰ PML. Budakeszi nagyközség iratai. Előljárósági iratok. (a továbbiakban: V.1016.C/b) 1.d. 7/1936.

³¹ PML. V.1016.C/b 1.d. 7/1936.

Az októbertől decemberig terjedő időszakról szóló jelentés antiszemita röplapok megjelenéséről tudósít. A párt ekkor már ismét rendelkezett ideiglenes párthelyiséggel – ismét a Fő u. 147-ben. A tagok száma 25-30-főre volt tehető, akik „*legújabbán a Balogh-féle frakcióhoz³² tartoznak*” és „*a lakosság meglehetősen szimpátiával fogadja őket.*” Rendszerint este 8-9 óra tájban gyűltek össze pártterkezeletre és a közelő községi választásokra készültek.³³

1937. január 11-én a főszolgabíró elérkezettnek látta az időt, hogy az erősödő budakeszi nyilaskeresztes mozgalom megfigyelésére utasítsa a csendőrséget miután „*állítólag egyesek részéről a fennálló állami és társadalmi rend ellen izgató kijelentések is történtek*”. Ugyanazon a napon bezáratta a nyilasok párthelyiségét is.³⁴ A hó végére elkészült csendőri jelentés első ízben kísérel meg összefoglalni a budakeszi nemzeti szocialista mozgalom tevékenységét. Eszerint a párt helyi csoportja 1936. július 16-án alakult meg. Vezetői Körösszegi József³⁵, Szalontai Miklós és Sziklai Béla³⁶ budakeszi lakosok, a „*ténylegesen beiratkozott tagok*” száma 30 fő, a támogatóké pedig kb. 60 fő. Legutóbb 1936 decemberében, az egyik pártgyűlésen hangzottak el kijelentések „*a zsidóknak világmentesre való törekvése ellen*”, ám nem lehetett megállapítani, kik tették ezeket a kijelentéseket, és „*nem merült fel olyan adat sem, amely azt bizonyítaná, hogy az elhangzott kijelentések bűnvádi feljelentésre alkalmasak lennének.*” A jelentés megállapítja, hogy az Egyesült Magyar Nemzeti Szocialista Párt budakeszi csoportja valóban erősödik, és párthelyiségük megszüntetése után a budapesti pártközpont a helyi vezetőkkel együtt elhatározta, hogy Budakeszin és környékén fokozzák tevékenységét.³⁷ Erre reagálva a főszolgabíró február elején felszólította a járás valamennyi községének jegyzőit, hogy a mozgalmat kísérvék a legéberebb figyelemmel, mert bizalmas értesülés szerint „*a budakeszi szervezők mozgalmat indítottak arra, hogy a környékbéli községekben is meginduljon a szervezkedés.*”³⁸

³² 1936 augusztusában ifj. Balogh István kilépett a gróf Festetics Sándor vezette Magyar Nemzeti Szocialista Pártból és új pártot alapított Pálffy Fidéllel Egyesült Magyar Nemzeti Szocialista Párt néven. Ld.: Paksy, 2009. 223.o.

³³ PML. V.1016.C/b 1.d. 1/1937.

³⁴ PML. V.1016.C/b 1.d. 6/1937.

³⁵ Körösszegi József 1906-ban született Tetétlenben. Nyugdíjas csendőrként leendő apósa, Krén István budakeszi bérlő gazdaságában dolgozott földművesként. Hamarosan nyilas középvezető lett. A párt 1939. februári betiltásakor az internáltak között van. Ld.: PML A Budakörnyéki járás főszolgabírói elnöki iratai (a továbbiakban: IV.424.a.) 15.eln/1937.

³⁶ Valószínűleg elírás, valójában Sziklai Ferenc szabómesterről lehet szó.

³⁷ PML IV.424.a. 15.eln/1937.

³⁸ PML. V.1016.C/b 1.d. 15/1937.

A januári főszolgabírói jelentés „*figyelemre méltó eseménynek*” nevezi a nyilaskeresztesek megmozdulását, amely „*a törökbálinti választókerületben tapasztalható és főfészük Budakeszi községben van.*” A főszolgabíró itt utalt először arra, hogy a mozgalomban „*jelentős szerepet játszik*” dr. Gödrösy Béla ügyvédjelölt, Gödrösy János³⁹ helyettes vezetőjegyző fia.⁴⁰

Februári helyzetjelentésében a főszolgabíró részletesen írt benyomásairól és igyekezett magyarázatot találni a fejleményekre. Megjegyzi, hogy „*a politikailag józan gondolkodású lakoságnál egyre erősödő közöny tapasztalható. Ezt aztán sietnek kihasználni a szélsőségesek, amint ezt Budakeszi községben a nyilaskeresztesek tették.*” Beszámolt az éppen lezajlott községi képviselőtestületi választásokról, ahol a nyilaskeresztesek külön listán indultak. Bár a hivatalos lista teljes egészében győzött, a nyilasok megszerezték a szavazatok egyharmadát, ami annak köszönhető, hogy „*erősen szervezeten vonultak fel, míg a józan polgári elem alig, alig teljesítette kötelességét. Pedig megállapítható, hogy ez az elem, – a falu színe java – nem tart a nyilaskeresztesekkel, akik tagjaikat leginkább az iffúság köreiből toborozzák.*” Sajnálattal jegyzi meg, hogy a nyilaskeresztesek táborában van a leventeoktatók egy része is, ezért az egyik érintett – ráadásul állami alkalmazott, postatiszt – „*messzi vidékre való áthelyezését*” kérelmezi. Kiemeli, hogy a helyettes vezető jegyző ügyvédjelölt fia is a mozgalom szervezői között van. „*Mostani magatartása még nem tisztázott, állandóan figyeltem. Gödrösy János h. vezetőjegyző működése a korrektség jegyében folyik le s ígéretet tett, hogy az egész mozgalmat leszereli. Ezzel szemben vannak olyan – nem hiteles – értesüléseim, hogy a leszerelés csak addig tart, amíg választása megtörténik; természetesen a választást hosszú időre kitolom.*” Utal a mozgalom nemzetiségi vonatkozásaira: „*A mozgalmat – már csak járásom nemzetiségi vonatkozása miatt is felette veszélyesnek tartom, az összes községekben kísérvék a kérdést a legéberebb figyelemmel. A budakeszi mozgalomban egyik sarkalatos kívánalom, hogy a helybeli állásokat csakis helybelieknek juttassák, és általában a vezető magyar középosztály felé valóságos gyűlöletet mutatnak. Nézetem szerint ez mutatja a kérdés nemzetiségi voltát.*”⁴¹

³⁹ Gruber János 1891-ben született Budakeszin tekintélyes, egykori úrbéres gazdacsaládban. 1913-ban kezdett aljegyzőként dolgozni a község házában. Az első világháborúban hadnagyként szolgált és csak 1921-ben tért haza a hadifogságból. 1922-től adóügyi jegyző, majd Ajtay Béla vezetőjegyző 1934 decemberében bekövetkezett halálát követően éveken át helyettes, majd véglegesen kinevezett vezetőjegyző 1945-ig. Nevét 1934-ben Gödrösyre magyarosította. 1944 végén elmenekült a községből. 1945-ös visszatérése után internáltak, 1946 márciusában kitelepítették Németországba. Ld.: PML IV.424.a. sz.n./1935.

⁴⁰ PML IV.424.a. 6.eln/1937. A fentebb idézett csendőri jelentésben Gödrösy Béla neve nem szerepelt.

⁴¹ PML IV.424.a. 6.eln/1937. A község vezető hivatalnokai, választott tisztségviselői és egyesületi vezetői 1944-ig jelentős részben az egykori úrbéres családok leszármazottai közül ke-

Az erélyes hatósági fellépés következtében a párt 1937 tavaszára látszólag visszaszorult. Április 18-ára tervezett népgyűlésüket nem engedélyezték, a párt vezetői közül pedig többen visszavonultak, illetve elhagyták a községet. Gödrösy Béla főszolgabírói nyomásra az év elején elköltözött⁴², Sziklai Ferenc szabómester iparendéjét leadta és Budapestre távozott, Körösszegi József pedig a párt budai főkerületének vezetője lett.⁴³ Májusi helyzetjelentésében a főszolgabíró úgy látta, hogy a mozgalmat, amelynek „főfésze” Budakeszin volt, sikerült „szétugrasztania” és csak egy-két vezető dolgozik még titokban.⁴⁴ Egy július végi csendőri jelentés szerint a mozgalom „szünetel”, egyetlen egy tagdíjat fizető tagja sincs. „Párthelyiségük nincsen, így teljesen szétzültek, egyébként a nagy munkaidőre való tekintettel nem politizálnak az emberek, hanem dolgoznak.”⁴⁵

A visszaszorulás azonban csak átmenetinek, illetve látszólagosnak bizonyult: egy augusztus 31-i csendőri jelentés szerint a budakeszi MNSZP tagjai kiváltak a gróf Pálffy vezetés alatt álló pártból és Szálasi Ferenc féle Nemzeti Akarat Pártjához (NAP) csatlakoztak. „Budakeszi községből a zsidó nyaralók már mennek vissza. Erre fel a helyi nyilasok is kezdenek élénkebbek lenni. Már párthelyiség után járnak (...).”⁴⁶

Szeptember 3-án a főszolgabíró ismét a csendőrnnyomozó parancsnoksághoz fordul a „nyilaskeresztes mozgalom újjáéledése” tárgyában. Miután „a nyaralási idény végével a szélsőjobboldali mozgalom erősödése várható,” ismét megfigyelésre utasítja a csendőrséget, különös tekintettel a Gödrösy család szerepének a tisztázására, tekintettel Gödrösy János helyettes vezetőjegyző várható végleges megválasztására.⁴⁷

A polgári ruhás nyomozók által végzett „bizalmas puhatolás” eredménye szerint „komoly nemzeti szocialista irányzatú szervezkedés” nem

rültek ki. Ld.: Jautz, 1939. 30.o.

⁴² Dr. Gödrösy Béla „visszahúzódik (...) tekintettel, hogy az atya érdekei úgy kívánják. A főszolgabíró áprilisi jelentése szerint „nyomásomra nevezett már mintegy két hónapja elköltözött Budakeszi községből, a nyilaskeresztesek táborában ezért nem található.” Ld.: PML IV.424.a. 15.eln/1937.

⁴³ PML IV.424.a. 6.eln/1937. Más forrás szerint „Budapesten az Erőd utcában van beosztása, ott helyettes elnök.” Ld.: PML IV.424.a. 15.eln/1937.

⁴⁴ PML IV.401.a 152/1937.

⁴⁵ PML IV.424.a. 15.eln/1937.

⁴⁶ PML IV.424.a. 15.eln/1937.

⁴⁷ PML IV.424.a. 15.eln/1937. Dr. Gödrösy Béla „ugyanis a nyilaskeresztes mozgalom megalapításában részt vett, utóbb azonban állítólag teljesen elhagyta a mozgalmat. Ezt édesapja közölte velem, aki jelenleg Budakeszi község h. vezető jegyzője és akinek végleges megválasztása várható. E családi kapcsolat alapján és figyelemmel a jegyzői állás betöltésénél megkívánt fontos érdekekre, különös súlyt helyezek arra, hogy a nyilaskeresztes mozgalomban a Gödrösy család működéséről tiszta képet kapjak.

folyik a községben. „Tény azonban az, hogy van a községben 30-40 fiatal ember /: választójog nélkül:/, akik hívei az eszmének, és mint a múltban is, bármelyik percben kaphatók aktív, szervező munkában részt venni, ezt viszont jelenleg nem szorgalmazza senki.” A jelentés szerint ezek az emberek – mint az a korábbi dokumentumokból is látható – azelőtt Körösszegi és Sziklai vezetésével a Pálffy Fidél vezetése alatt álló Egyesült Magyar Nemzeti Szocialista Párt budai csoportjához tartoztak. Körösszegi azonban összetűzésbe került a párttal és a gróf Festetics Sándor által vezetett Magyar Nemzeti Szocialista Párthoz csatlakozott, ahová a mozgalom budakeszi hívei is követték. Emellett összeköttetésbe került Szálasi Ferencel is, „nyilván neki is propagandát csinál, így került Szálasi mozgalomnak eszméje Budakeszire (...) Tehát azok, akik Körösszegi mögött állnak, nemcsak Festeticsnek, hanem Szálásinak is hívei, mert az elvek azonosak.” A Gödrösy családot lényegében tisztázza a nyomozás: „Dr Gödrösy Béla ügyvédjelölt, – jegyzőhelyettes fia, - aki a múltban részt vett a nyilaskeresztesek mozgalomban, 1937 tavasza óta teljesen visszavonult. Politikai tevékenységet nem fejt ki. A Gödrösy család a községben köztisztviselőként áll, magatartása és jelenlegi működése politikailag kifogás alá nem eshet.” A csendőrnnyomozó tiszt a jelentés végén hangsúlyozza, hogy a mozgalmat továbbra is figyelteti, „de ha törvénybe ütköző cselekedetet nem követnek el, velük szemben eljárni nem lehet”, különösen miután Körösszegi híveivel az országgyűlési mandátumot nyert Festeticshez csatlakozott, aki legálisan szervezhette mozgalmát.⁴⁸

Az októberi, novemberi és decemberi helyzetjelentések arról tanúskodnak, hogy a hatósági fellépés nem tudta megakadályozni Budai-hegyvidék falvaiban a mozgalom terjedését: a nyilaskeresztesek és frontisták⁴⁹ különböző frakciói megjelentek Budaörsön, Pesthidegkúton, Tökön és Nagytétényben is.⁵⁰

Bár a novemberi főszolgabírói helyzetjelentés szerint a mozgalom járásbeli térhódításával szemben Budakeszin „erős visszafejlődést mutat (...) s ma már külsőleg semmiféle tevékenységet nem fejt ki.”⁵¹, decemberi je-

⁴⁸ PML IV.424.a. 15.eln/1937.

⁴⁹ A Nemzeti Front Magyar Szocialista Néppárt 1936-ban alakult Salló János tisztviselő és Rajniss Ferenc újságíró vezetésével, akik a nemzeti szocializmus sajátosan magyar arculatát kívánták megteremteni. Bár a keresztény középosztályban bizonyos ismertségre és népszerűsége tett szert, országos szervezetet nem tudott kiépíteni. Az 1939-es választások előtt fuzionált a Meizler Károly vezette Keresztény Nemzeti Szocialista Fronttal, átvéve annak nevét is. A Budai-hegyvidéken elsősorban Pesthidegkúton és Tökön tudott szervezkedni. Bővebben ld.: Paksy, 2009. 230-231.o.

⁵⁰ Nincs bizonyíték arra, hogy a terjeszkedés Budakesziről indult volna, a források inkább a főváros felé mutatnak.

⁵¹ PML IV.401.a 152/1937.

lentésében a főjegyző arról ír, hogy a budakeszi nemzeti szocialistáknak a Fő u. 144-ben ismét „*párthelyiséget jelöltek ki*”, és gyűléseket szándékoznak tartani. Új vezetőjük, Tóth Pál rádiótávírász és gépész, aki „*a Szálasi-csoport embere*”.⁵² A jegyző szerint a párt „*élénksége abban nyilvánul meg, hogy január hó 28-ról 29-ére virradó éjszakán több helyen a villanyvilágítást szolgáló oszlopokon nyilaskereszteseket festettek.*”⁵³

Összességében tehát az 1937 augusztusa és 1938 februárja közötti időszakban a budakeszi nemzeti szocialisták az országos fejleményeknek megfelelően több kitérő után végül felsorakoztak Szálasi pártja mögé. Taglétszámuk újra növekedni kezdett: 1938 elején mintegy 50 főre tehető.⁵⁴ A hatóságok tehetetlenségét jelzi a főszolgabíró február 2-i levele, melyben az előző év februárja óta már másodszor nyomatékosan utasította a vezetőjegyzőket, hogy a jelentéseket teljes részletességgel tegyék meg és ne hallgassák el a fontos információkat.⁵⁵ Február havi jelentésében ismét megállapítja, hogy „*a szélsőjobboldali mozgalom tovább terjedt, főhelye Pesthidegkút és Budakeszi községben van, ezenfelül Budaörs és Zsámbék községben mutat élénkebb tevékenységet.*”⁵⁶

1938. február 13-án a budakeszi helyi csoport mintegy 300 fő vett részvételével előadást tartott az egyik vendéglőben, majd 25-én beszüntette működését.⁵⁷ Újabb fordulat következett be a párt életében, a Darányi-kormány ugyanis február 21-én – 1937 után ismételen⁵⁸ – feloszlatta, Szálasi és a párt 72 vezető funkcionáriusát pedig eleinte előzetes letartóztatásba, majd házi őrizet alá helyezte. Márciusban azonban Hubay Kálmán, nemzetiszocialista országgyűlési képviselő Nemzetiszocialista Magyar Párt néven új mozgalmat alapított, amelyhez Szálasi hívei is csatlakoztak és ettől kezdve a párt Nemzetiszocialista Magyar Párt–Hungarista Mozgalom (NSZMP-HM) néven szerepelt.⁵⁹ A főszolgabíró márciusi helyzetjelentéséből kitűnik, hogy a fenti események milyen zaklatott bel-és külpolitikai viszonyok között zajlottak: „*Tisztelettel jelentem, hogy az elmúlt hónapban a politikai helyzetet a zsidókérdés uralta. Ebben a kérdésben a pártok között a határvonalak valósággal elmosódtak és a közvélemény*

⁵² PML IV.424.a. 6.eln/1937. Tóth Pál személyéről ennél többet nem sikerült kideríteni.

⁵³ PML. V.1016.C/b 1.d. 3/1938.

⁵⁴ PML IV.401.a 15/1938.

⁵⁵ PML. V.1016.C/b 1.d. 31/1938. illetve azt megelőzően: PML. V.1016.C/b 1.d. 7.eln/1937.

⁵⁶ PML IV.401.a 15/1938.

⁵⁷ PML. V.1016.C/b 1.d. 3/1938.

⁵⁸ 1937. április 16-án a Darányi-kormány feloszlatta Szálasi Ferenc első pártját, a Nemzeti Akarat Pártját. Ld.: Paksy, 2009. 225.o.

⁵⁹ Pintér, 1999. 187.o.

egyértelműleg a kérdés mielőbbi megoldását várja.” A jelentés utal az „*osztrák eseményekre*”, melyek kapcsán a keresztény gazdasági párt legitimista szárnya, amely a budakörnyéki járásban hagyományosan erős volt, háttérbe szorult. A kormánypártról megjegyzi, hogy „*tevékenységet egyáltalában nem fejt ki.*”

Az immár Hubay Kálmán vezette új nyilaskeresztes párt budakeszi helyi csoportját 1938 áprilisában szervezték meg. A párt saját irodát is berendezett, amelyet esténként 7-től 9-ig tartott nyitva. A tagok többsége – nagyrészt kisiparosok, kisebb részben földművesek és néhány értelmiségi – már az előző pártnak is tagja volt.⁶⁰ Úgy tűnik, a budakeszi szervezők különösen eredményesek voltak: a főszolgabíró áprilisi jelentésében ismételen kénytelen volt megállapítani, hogy a fővárossal határos községekben a Hubay-féle párt „*általános tevékenységet kezdett*” és „*a párt főhelye Budakeszi községben van, ahol mint a Szálasi-párt utóda működik.*” A mozgalom további terjeszkedését mutatja, hogy már párthelyiséget tartott fenn Nagytétényben, Pilisszentivánon, Pilisvörösváron – ez utóbbi kettő német bányásztelepülés –, valamint erős propagandát fejtett ki Budaörsön, Soly máron, Ürömön, és Zsámbékon. Utóbbi német települések közül több a legitimista kereszténypárt bázisainak számított.⁶¹ A jelentés ismét kitér a kormánypárt gyengeségére, amely „*vontatott tevékenységet fejt ki,*” sőt, a biai választókerület falvaiban „*teljesen beszüntette működését.*”⁶² A következő hónapban a párt tovább erősödött, és egyre több községben kezdett eredményes szervezkedésbe: a fent említettekén túl már Bián, Törökbálinton és Nagykovácsiban is.⁶³ Az áprilisi és májusi jelentések szerint a pártban „*egyes kommunista elemek (...) igyekeznek elhelyezkedni*”⁶⁴, a vezetők között pedig „*többben vannak olyanok, akik korábban a legitimista párthoz tartoztak. A többi polgári pártok, továbbá a szociáldemokrata párt különösebb tevékenységet nem fejtett ki. A helyzet általában nyugodt. Szórványosan előfordul, hogy a németajkú községekben az éjszakai órákban Heil Hitler kiáltások hallatszanak és egyes helyeken horogkeresztet rajzoltak.*”⁶⁵

1938 június 16-án – Úrnapján – a párt vezetői közül többen, Hubay Kálmán, Málnási Ödön, gróf Széchenyi Lajos és maga Szálasi Ferenc is, aki szűk három hete szabadult a házi őrizetből, személyesen Budakeszire

⁶⁰ PML. V.1016.C/b 1.d. 47/1938.

⁶¹ Ld.: Budaörs, Üröm és Nagykovács eredményeit az 1931-es és 1935-ös választásokon. Hubai: 2001. CD-ROM melléklet.

⁶² PML IV.401.a 15/1938. A főszolgabíró utalt rá, hogy a budakeszi helyzetről külön jelentésben is beszámolt már, ez a dokumentum azonban – úgy tűnik – nem maradt fenn.

⁶³ PML IV.401.a 15/1938.

⁶⁴ PML IV.401.a 15/1938.

⁶⁵ PML IV.401.a 15/1938.

látogattak. A jegyzői jelentés szerint – „*az állami fiúiskola előtt álló nézőközönség közé elkeveredve*” megtekintették a körmenetet,⁶⁶ majd Fruh József helyi nemzeti szocialista párttag – későbbi nyilas képviselőjelölt – pincéjébe mentek, ahonnan rövid tartózkodás után eltávoztak.⁶⁷ A hónapról szóló főszolgabírói jelentés szerint a párt tevékenysége erősödött, „*magatartásuk sok esetben kihívó, és szeretnek magasabb tisztségviselőknél való feljelentésre hivatkozni.*” A főszolgabíró szerint több hívük, valószínűleg tagjuk is van a leventeoktatók között, ezért javasolja, hogy az 1938. május végén elfogadott 3400/1938. M.E. sz. rendelet hatályát rájuk is terjesszék ki.⁶⁸ Megemlítendő, hogy az 1938-as nyári szezonban érezhetően – 95 családdal, azaz mintegy 30%-kal – csökkent a nyaralók száma „*az erős antiszemita áramlat miatt*”.⁶⁹

1938 ősze változást hozott a járás vezetésében: Schultz Gábor budakörnyéki főszolgabírót Dr. Horváth János, korábban a váci járás főszolgabírója váltja fel. A tiszti értekezlet jegyzőkönyve tükrözi a hatóságok nyilasokkal szembeni magatartásának alakulását: „*Politikai megbízhatatlanokról egy névsort kell készíteni, és azon kívül meg kell állapítani, hogy a községben hány zsidó van és azok mikor jöttek oda. Nyilas mozgalommal szemben, ott, ahol a vezetők intelligens emberek, megértéssel kell lenni. Más a helyzet, ha gyűlevész emberekből áll a mozgalom.*”⁷⁰

A március óta dinamikus terjeszkedő Hubay-féle NSZMP-HM sem állt fenn egy egész évig. Teleki Pál miniszterelnök 1939. február 23-án, három hónappal a választások előtt feloszlatta, vezető funkcionáriusait internáltatta, legfontosabb lapjait – Magyarország, Összetartás – pedig a tavasz folyamán betiltotta.⁷¹ A szervezet erejét mutatja, hogy a betiltáskor a budakörnyéki járás 29 községéből már 23-ban volt pártirodája.⁷² Az utódpartot ismét a parlamenti képviselősege révén mentelmi joggal rendelkező, szabad lábbon maradt Hubay Kálmán szervezte meg, aki már március 8-án bejelentette a Nyilaskeresztes Párt (NYKP), megalakulását. A március 15-én

⁶⁶ A mintegy két és fél kilométer hosszú, színpompás úrnap virágszőnyeg 1946 előtt valódi látványosságként ment és látogatók tömegeit vonzotta a községbe.

⁶⁷ PML. V.1016.C/b I.d. 55/1938.

⁶⁸ PML IV.401.a 15/1938. A 3400/1938. M.E. sz. rendelet megtiltotta az állami és köztisztviselőknél, hogy „*a törvényes rend követelményeibe ütköző*” egyesületek – így a különböző nemzetiszocialista és nyilas pártok valamint a szociáldemokrata párt tagjai legyenek. A rendelet hatályát 1940-ben, a II. bécsi döntést követően feloldották.

⁶⁹ Jautz M. Flamina: Budakeszi. Földrajzi tanulmány. Szeged: 1939. 67. és 69.o.

⁷⁰ PML A Budakörnyéki járás főszolgabírói iratai. Külön kezelt iratok. (a továbbiakban: IV.424.e.) Tiszti értekezlet a községek helyzetéről. A személyi változás okai és körülményei még nem teljesen tisztázottak. Jelentőségére a későbbiekben még kitérünk.

⁷¹ Szöllösi-Janze, 1989. 148.o.

⁷² PML IV.401.a 10/1939.

közzétett „*Országépítő Program*” taktikai okokból az előzményekhez képest mérsékeltebb megfogalmazásokat tartalmazott. Hangsúlyozta, hogy a párt követeléseinek alkotmányos úton kíván érvényt szerezni, antikapitalista és antiszemita jellege azonban mit sem változott.⁷³ A forgatókönyv most is ugyanaz volt, mint a korábbi betiltás(ok)nál: a feloszlított mozgalom tagjai egyszerűen átléptek az új pártba, és ott folytatták a szervezkedést, ahol abbahagyták.⁷⁴

Az 1939 tavasza már a választásokra való készülődés jegyében zajlott. Az ekkor írt főszolgabírói és jegyzői jelentések általában a kormánypárt, illetve jelöltjei népszerűségét igyekeznek bizonygatni, nyilvánvalóan felsőbb elvárásoknak megfelelően. Az 1935-ös választáshoz képest fontos változás volt, hogy új választókerületi beosztás – mint fentebb már említettük – a korábbi törökbálinti kerület többségében németek lakta községeit a Budapest-környéki lajstromos kerületbe olvasztotta. A kormánypárt Ébner György budai bírójelölésével látta biztosítottnak a budakörnyéki németajkú lakosság támogatását. – aki a főszolgabíró szerint „*jó szónok, és közismert derék és becsületes, államhű gondolkodásáról*”. Ébner György végül a lista 5. helyén szerepelt.

A főszolgabíró május 10-én utasította a községek vezetőjegyzőit, hogy küldjenek „*hetenként két izben pontos és a való helyzetnek megfelelő választási helyzetjelentést*” és hozzátette, hogy „*a felettes hatóságokat a MÉP hivatalos jelöltjei érdeklik elsősorban.*”⁷⁵ Ez az egyoldalú, a realitásokra kevésbé tekintettel lévő elvárás is közrejátszott abban, hogy a közvetlenül a választások előtt készült helyzetjelentések nem adtak megbízható képet az egyes politikai erők valós támogatottságáról. Ennek megfelelően az eredmények megdöbbenést keltenek.

Különös mértékben áll ez Budakeszire. A főjegyző május 12-én kelt levelében – azaz mintegy két és fél héttel a választások előtt – még arról tudósított, hogy „*a MÉP-lista vezető szerepet tölt be, és igen jó hatást váltott ki az, hogy Ébner György kedvező helyezést nyert*”. A kormánypárt a helyi szervezet vezetőjének értesítője szerint a szavazatok mintegy 60%-ára számíthat. A riválisokról szólva mindössze annyit jegyzett meg, hogy „*jelenleg a MÉP szervezeten kívül még a Nyilaskeresztes Pártnak van talaja.*”⁷⁶ Négy nappal később, az ajánlási ívek hitelesítése után azonban már jóval óvatosabb volt, mert a kormánypárt 60 aláírásával szemben a NYKP négyszer annyit, 240-et kapott, míg 40 jutott a Nemzeti Reformpártnak és 30

⁷³ Szöllösi-Janze, 1989. 126.o.

⁷⁴ PML IV.401.a 10/1939.

⁷⁵ PML. V.1016.C/b I.d. 51/1939.

⁷⁶ PML. V.1016.C/b I.d. 37/1939.

az Egyesült Kereszténypártnak. Ezek után – a realitásokat nyilvánvalóan figyelmen kívül hagyva – úgy vélte, hogy a szavazatok egyenlő arányban oszlanak majd meg a MÉP, a NYKP és a többi párt között, azaz mindegyik körülbelül 30-30%-ot kap.”⁷⁷ Május 19-én a MÉP előző napi gyűléséről írt, amelyen az „*elhangzott beszédek a lakosságban igen jó hatást váltottak ki*” és igyekezett bizonygatni, hogy a nyilasok állandó közbeszólása a lakosságban erős visszatetszést szült, ami növelte a kormánypárt támogatását.⁷⁸ A választások előtti utolsó fennmaradt, május 23-án kelt helyzetjelentésben a főjegyző még mindig azt hangsúlyozta, hogy „*az utóbbi napokban a MÉP körében a hangulat javult*” és megismételte a régi érvet, amely szerint a lakosság azon része, amely nyári lakások kiadásából él, a főként zsidó származású vendégek elmaradásától tart, és ezért nyilasellenes propagandát fejt ki. Utalt a napilapokban megszéllőztetett „Zöld Könyv” tartalmára, „*melynek következtében a kisgazdák köréből is már sokan csatlakoztak a MÉP-hez.*”⁷⁹

Mindezek után került sor május 28-29-én a választásokra, ahol a már fentebb említett eredmények születtek.

Taktika és ellenfelek

Bizonyos, hogy a szélsőjobb kiemelkedő eredményéhez nagyban hozzájárult a választások titkossága, hiszen a kormánypártnak, ill. az érdekében eljáró hatóságoknak így jóval kevesebb alkalma nyílt a szavazók manipulálására. Eredményesnek bizonyult a különböző nemzeti szocialista és nyilas pártok igen jól szervezett választási kampánya is: a szavazatmaximálás érdekében különböző pártjaik választási szövetséget kötöttek, ami megóvta őket attól, hogy ugyanabban a kerületben több jelöltet állítsanak, és egymás ellen küzdjenek.⁸⁰

Szintén fontos momentum volt az ellenfelek, elsősorban a kormánypárt gyengesége. Ha a többi ellenzéki párt helyzetét vizsgáljuk, szembeötlő

⁷⁷ PML. V.1016.C/b 1.d. 37/1939.

⁷⁸ PML. V.1016.C/b 1.d. 39/1939.

⁷⁹ PML. V.1016.C/b 1.d. 37/1939. A „Zöld könyv” című nyilas brosúrát a választásokat megelőzően 100 000 példányban küldték Berlinből különböző magyarországi címekre. Az eset nagy politikai botrányt kavart, amelyet a kormánypárt igyekezett is kihasználni a nyilasok lejáratására. Az akkori vélekedésekkel szemben azonban nem a hivatalos német politika állt az akció mögött – Ribbentrop ingerülten esztelenségnek nevezte az egészet és vizsgálatot rendelt el az ügyben. A kezdeményezés háttérében egyéni akciók álltak. Ld.: Szöllösi-Janze, 1989. 217-218.o.

⁸⁰ Pintér, 1999. 195.o.

a kereszténypárt drámai tévesztése, különösen az előző választáshoz képest. A legitimista kereszténypárti mozgalmak – mint fentebb már említettük – hagyományosan erős bázissal rendelkeztek a budakörnyéki német falvakban. A Griger Miklós bicskei plébános által 1933 nyarán alapított Nemzeti Legitimista Néppárt (NLNP) az 1935-ös választásokon 40% fölötti eredményével a budakörnyéki járás mindhárom választókerületében megszorogatta a kormánypártot,⁸¹ így – bár nem sikerült mandátumot szereznie – a hatóságok a legitimizmust 1937 közepéig-végéig a régió legjelentősebb ellenzéki erejeként tartották számon.⁸² A NLNP azonban 1937 elején beolvadt a Keresztény Gazdasági és Szociális Pártba, majd hívei az Anschlusst követően e párton belül is háttérbe szorultak. „*Megállapításom szerint a róm. kat. papság várakozó álláspontra helyezkedett a politikai kérdéseket illetően. Az Egyesült Keresztény Gazdasági Párt keretében sem fejt ki tevékenységet.*”⁸³ – írta a főszołgabíró 1938 áprilisi helyzetjelentésében. A párt tévesztését jól mutatják a budakeszi adatok, annak ellenére, hogy az 1935-ös többségi és az 1939-es arányos rendszerben született eredmények nem hasonlíthatók össze egymással, csak a tendenciát jelzik. Míg 1935-ben a budakesziek 58,87%-a (1045 fő) szavazott a NLNP jelöltjére az egyetlen, kormánypárti ellenféllel szemben, 1939-ben az Egyesült Kereszténypárt (EKP) pártlistája mindössze 4,37%-ot (124 fő) ért el. A tény, hogy az EKP-nak mindössze 30 ajánlószelevényt sikerült összegyűjtenie – ezek jelentős részét is a plébános környezete és a zárdaiskolában tanító apácák adták össze – a párt alacsony támogatottságán túl az egyház politikai befolyásának behatároltságát is tükrözi.

Látványos a Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP) visszacsúszása is. A választási adatok tanúsága szerint az MSZDP-nek az 1920-as években még komoly bázisa volt a régióban.⁸⁴ Országos szinten fokozatosan veszítette el híveit, amit az egyes választásokon megszerzett voksok, illetve mandátumainak száma jól tükröz.⁸⁵ Ha a fentebb megfogalmazott fenntartásokat figyelembe véve megvizsgáljuk a párt budakeszi eredmé-

⁸¹ Bia: 43,62%, Pilisvörösvár: 42,39% Törökbálint: 42, 16%, ld.: www.vokscentrum.hu

⁸² PML IV.401.a 152/1937.

⁸³ PML IV.401.a 15/1938.

⁸⁴ A teljesség igénye nélkül: 1922-es választáson Nagykovácsiban (36,46%), Pilisvörösváron (72,90%), Solymáron (50,90%) és Törökbálinton (63,43%) az MSZDP jelöltje győzött, de jelentős eredményt ért el Budaörsön (34,05%) is. Budafok a Budapest-környék választókerületéhez tartozott, így ott titkos volt a szavazás. 1922 és 1935 között valamennyi választást a szociáldemokraták nyertek. Ld.: Hubai, 2001, CD-ROM-melléklet.

⁸⁵ 1922: 17,00% (25m), 1926: 11,09% (14m), 1931: 10,98% (14m) 1935: 6,69% (11m) 1939: 3,42% (5m). Különösen feltűnő volt a párt visszacsúszása Budapesten, ahol a legnagyobb bázisa volt: 1922-ben a párt még a szavazatok 40%-át meg tudta szerezni, 1935-re ez az arány 22%-ra, 1939 viszont már 12%-ra csökkent. Ld.: www.vokscentrum.hu

nyeit, még nagyobb térvesztés mutatkozik. Jelöltjeik az 1922-es és az 1926-os választásokon még 41,26, illetve 44,46%-ot kaptak. 1931-ben és 1935-ben a párt nem indít(hat)ott jelöltet, 1939-ben pedig csak 2,8%-ot ért el az SZDP-lista⁸⁶ – mindössze nyolcvan szavaztak rá. A párt támogatottságának csökkenéséhez mindenképpen hozzájárult, hogy a hatóságok többnyire szélsőséges mozgalomként kezelték és igyekeztek akadályozni működését. Fontos hangsúlyozni azt is, hogy nyilasok a szociáldemokrata sötét, a kommunista program számos elemét átvették – antikapitalista retorika, tervgazdaság, a magántulajdon korlátozása – ezzel is magyarázható, hogy számos korábbi szociáldemokrata átpártolt hozzájuk. Az 1930-as évek második felében a budakörnyéki járásban készült politikai helyzetjelentések általában az MSZDP passzivitását hangsúlyozzák. Helyi szervezete csak néhány községben volt, és általában azok sem fejtették ki rendszeres működést. Budakeszin az 1939-es választások előtt az SZDP nem is szerepel az ajánlószelvényeket gyűjtő pártok között.

A kormánytól balra álló ellenzéki pártok közül meg kell még említeni a Független Kisgazdapártot is, amely 1937 elején, éppen a nyilasokkal párhuzamosan kezdte meg a szervezkedést a régióban. Tevékenységét a hatóságok éberrel figyelték. Budakeszin is tartott gyűlést, de nem sikerült kiépítenie szervezeteit, így az 1939-es választáson már jelöltet, illetve a Budapest-környéki választókerületben listát sem tudott állítani.⁸⁷

Legszembeötlőbb azonban a kormánypárt gyengesége. Politikai helyzetjelentéseikben a főváros környéki járások főszolgabírái már 1937 végétől kezdve folyamatosan jelezték a Nemzeti Egység Pártja (NEP) működési nehézségeit. Erre – mint fentebb láttuk – a budakörnyéki járás főszolgabírája is többször utalt, de 1938 szeptemberében még nyíltabban fogalmazott a központi járás főszolgabírája: „*a NEP vezetősége egyáltalán semmilyen irányító lépést nem tesz, és azokat a rétegeket, amelyek eddig a NEP gondolatkörében éltek, ezzel teljesen átengedi a szélsőségesebb irányzatok propagatív működésének.*”⁸⁸ 1939 februárjában, három hónappal a választások előtt már határozottan kéri a főispánt, hogy sürgősen intézkedjen a kormány iránti bizalom felkeltése érdekében, mert ellenkező esetben a járás közönsége „*visszavonhatatlanul csatlakozni fog a szélsőséges irányzathoz.*”⁸⁹

⁸⁶ A párt 1939. januári kongresszusán Magyarországi Szociáldemokrata Pártról (MSZDP) Szociáldemokrata Pártra (SZDP) változtatta nevét, hogy mérsékelje nemzetközi jellegét. Ld.: Pintér, 1999. 188-189.o.

⁸⁷ PML IV.424.a. 6.e/1937.

⁸⁸ PML IV.401.a 15/1938.

⁸⁹ PML IV.401.a 18/1938.

Mi lehetett a kormánypárt gyengeségének oka? A korábbi választások eredményei mutatják, hogy a Budai-hegység falvaiban az esetek döntő többségében a kormánypárti jelöltek szereztek mandátumot, de úgy, hogy mellettük az ellenzéki jelöltek – kereszténypártiak, szociáldemokraták és pártonkívüliek – is jelentős, gyakran 30-40% körüli támogatottsággal rendelkeztek.⁹⁰ Az ellenzéki választói magatartás tehát nem tekinthető előzmények nélkülinek a régióban, és emellett érdemes ismételt hangsúlyozni azt is, hogy ezek az eredmények még nyílt szavazás mellett születtek.

A főváros környéki településeken már 1933-ban komoly nehézségekbe ütközött a Gömbös-féle új kormánypárt, a NEP megszervezése. A források szerint ebben jelentős szerepe volt az ekkor kibontakozó „*Milchkampfnak*”. A főváros ugyanis közegészségügyi okokra hivatkozva megszüntette a „*milimári-rendszert*,”⁹¹ emellett jelentősen korlátozta a szekérről való árusítást egyéb termékek esetében is. A gazdák tetemes haszontól estek el és vehemensen tiltakoztak a rendelet bevezetése ellen.⁹² Miután idővel kiderült, hogy a nem sokkal korábban nagy várakozással övezett Gömbös nem siet a segítségükre, a gazdák az ellenzéki pártok felé kezdtek orientálódni, amelyek természetesen igyekeztek politikai tőkét kovácsolni a kialakult helyzetből.⁹³ Ebben a légkörben érthető módon nem volt könnyű a falvakban megfelelő vezetőket találni. A NEP a legtöbb választókerületben nehezen szerveződött meg és gyakoriak voltak a lemondások is.⁹⁴ Ezt tükrözik az 1935-ös választási eredmények: bár a NEP jelöltjei jutottak

⁹⁰ Bővebben lásd: www.vokscentrum.hu, – a biai, a pilisvörösvári és a törökbálinti választókerületek eredményei 1922 és 1935 között.

⁹¹ Milimáriknak nevezték a tejet, tejterméket a városban árusító, illetve házakhoz szállító sváb asszonyokat.

⁹² A „*tejkartell*” Ürömrre érkező autóját a lakosság megrongálta, ezért többeket perbe fogtak. Védelmüket Kussbach Ferenc vállalta. Ld.: Sonntagsblatt, 1934. július 1.6.o. „*Die Folgen des erbitterten Kampfes für den freien Milchverkehr vor Gericht. Die Ürömer auf der Anklagebank*”

⁹³ Példaként említhető egy 1934-es jelentés, amely szerint a nagykovácsi képviselőtestület 3 tagja „*amióta a tejröndelet életbe lépett, hangosan szerepelnek különböző gyűléseken, és pedig: Nemzeti Néppárt, Horogkeresztes, Nyilaskeresztes, Szociáldemokrata Párt budapesti ülésein.*” Ld.: PML IV.401.a 15/1933.

⁹⁴ Erről tanúskodik a törökbálinti választókerület választmányának Budakeszin tartott alakuló üléséről készült jegyzőkönyv, amely idézi Navratil Dezső, a kerület országgyűlési képviselőjének hozzászólását. Eszerint „*a fennforgó nehézségek főképp a tejkérdésben lelik magyarázatukat és (...) a párt szervezési munkálatai csak az esetben kecsegtetnek megfelelő kilátásokkal, ha a tejkérdésben megnyugtató intézkedések történnek.*” Dr. Schaffer Mihály budaörsi orvos szerint „*több száz gazda azonnali csatlakozása volna biztosítható, ha a tejkérdés megoldása megnyugtató irányba terelődne.*” Miller József, budakeszi plébános „*a budakeszi gazdák nehéz helyzetét hasonlóan jellemzi és a tejkérdés megnyugtató rendezését a szervezés eredményessége érdekében igen fontosnak tartja.*” Az ülés résztvevői úgy határoztak, hogy már másnap megjelennek a vármegyei elnöknél – ezt a tisztelet Dr. Preszly Elemér főispán töltötte be –, hogy tájékoztassák a körülményekről. A megbeszélés eredménye nem ismeretes, de a későbbi források tanúsága szerint nem sikerült megnyugtatóan rendezni a problémát. Ld.: PML IV.401.a 5/1933.

mandátumhoz, az ellenzéki NLNP – mint fentebb láttuk – jelentős, 40% feletti támogatottságot szerzett a budakörnyéki járás mindhárom választókerületében.

1937 végétől kezdve, a nyilasok előretörésével párhuzamosan ismét szaporodtak a kormánypárt működésképtelenségére utaló jelentések, amelyekből fentebb is idéztünk. A NEP 1938-as válsága helyi szinten abban is megmutatkozott, hogy Temple Rezső, a biai választókerület képviselője a „*disszidensekhez*” csatlakozva kilépett a kormánypártból.⁹⁵ Az 1939 első felében keletkezett források szerint a Teleki által újjászervezett, erősen jobbra tolódott MÉP sem tudott ezen a helyzeten érdemben változtatni.⁹⁶ A választások után keletkezett jelentésekben a nyilasok előretörésének egyik fő okaként jelenik meg, hogy a kormánypárt „*teljesen szervezetlenül ment bele a választásokba.*”⁹⁷

Bizonyára nem növelte a kormánypárt népszerűségét az a tény sem, hogy Gömbös kifejezett törekvései ellenére sem tudta levetkőzni a dualizmusból örökölt „*klubbárt*” vagy „*választási párt*” jellegét, és ez nem változott a MÉP esetében sem. Gyakran vagyonos, nemesi származású, vagy az úri középosztályhoz tartozó képviselői választási győzelmüket követően ritkán jelentek meg személyesen a választóik között, választókerületük községet rendszerint csak a kampány idején látogatták sűrűbben.⁹⁸ A MÉP passzivitása szöges ellentétben állt a nyilasok szervezési módszereivel, akik – mint fentebb láttuk – a községekben minden nap, késő estig, azaz munkaidő után is nyitva tartó pártirodákat igyekeztek létesíteni és így sokkal intenzívebb és közvetlenebb kapcsolatot tudtak kiépíteni a választókkal.⁹⁹

⁹⁵ PML IV.401.a 15/1933.

⁹⁶ PML IV.401.a 10/1939. Az 1939 januárjáról szóló helyzetjelentésében a budakörnyéki járás főszolgabírája a kormánypártba integrált, Imrédy-féle Magyar Élet Mozgalommal kapcsolatban megjegyzi, hogy szükségesnek tartaná, hogy azt „*megfelelő helyről*” irányítsák, mert „*a községi vezetők eziránt ezideig rendelkezéseket nem kaptak – és így megfelelő irányító tevékenységet sem tudtak kifejteni.*”

⁹⁷ PML IV.401.a 10/1939. Jelentés a központi járásból. 1939. június 2.

⁹⁸ Jó példa erre a főszolgabíró 1939. november 6-i jelentése, amely szerint a budakörnyéki választókerületben mandátumot nyert képviselő, dr. Várady József pátyi földbirtokos „*a kerület közönsége érdekében ugyan állandóan tevékenykedik, a községekbe azonban nem száll ki és nem keresi a közvetlen érintkezést a közönséggel,*” miközben „*a nyilaskeresztes párt a MÉP passzivitással szemben igen nagyhangú és agresszív propagandát fejt ki.*” A konkrét eset ugyan már a választások után történt, mégis példaként szolgálhat az említett mentalításra. Ld.: PML IV.401.a 10/1939.

⁹⁹ Serényi Miklós nyilas képviselő és a budakeszi Fruh József, a választásokon alulmaradt nyilas képviselőjelölt például a választásokat követően is felkeresték a Budai-hegység több községét és „*panasznapokat*” tartottak. Ld.: PML IV.401.a 10/1939.

Ki kell térni még a hatóságok és a közigazgatás szerepére is. A szakirodalom általában hangsúlyozza, hogy a hatóságok fellépését a nyilasok ellen sok helyen mérsékelte, hogy politikai és eszmei fölfogásuk hasonlósága folytán jó volt a kapcsolatuk a helyi közigazgatással.¹⁰⁰ Pest megyében minden bizonnyal előnyükre vált, hogy 1938 januárjában a gyakorlatilag nyilasnak tekinthető Endre Lászlót választották alispánnak. A források alapján úgy tűnik, hogy az 1920-tól 1938 októberéig hivatalában lévő főszolgabíró, Dr. Schultz Gábor, híven szolgált a jobboldali konzervatív államhatalmat és a tőle telhető módon, önállóan is igyekezett fellépni a nyilasok ellen. Utódjáról, Dr. Horváth Jánosról ez már csak fenntartásokkal állítható: bizonyíték erre fentebb idézett, az 1938. októberi tiszti értekezleten elhangzott utasítása, amelyben gyakorlatilag türelmre intette a főjegyzőket a nyilas mozgalommal szemben, amennyiben a vezetők „*intelligens emberek*”. Az utasítás háttérében vélhetően Endre Lászlót kell sejtenuünk. Az ezt követő időszakból a fennmaradt forrásokban már ritkábban fordulnak elő kifejezetten a nyilasok ellen foganatosított megyei vagy járási szintű intézkedéseknek.¹⁰¹ A helyi közigazgatás tekintetében Budakeszin külön érdekesség, hogy fiának a nyilasokkal ápolta kapcsolata miatt a helyettes főjegyző családja is a hatóságok látókörébe került. Mint fentebb láttuk, a több alkalommal lefolytatott nyomozások végül is tisztázták Gödrösy Jánost, akit hamarosan véglegesítettek. Mindenesetre megállapítható, hogy hivatali elődjével, Ajtay Bélával szemben jelentései kevésbé részletesek, és a nyilas mozgalommal kapcsolatban kevésbé tükrözik a realitásokat. Ez, mint láttuk, különösen igaz a választások előtti hetekre. A főszolgabíró jelentéseiből kitűnik az is, hogy budakeszi információit esetenként inkább a csendőrségtől, illetve egyéb, bizalmas úton szerzi be. Gödrösy János személyes álláspontját, motivációit illetően a források hallgatnak. Tény, hogy jegyzősége alatt a nyilasok jelentősen megerősödtek Budakeszin.

A fentieket összegezve természetesen felmerül a kérdés, hogy hova tűntek a korábban erős ellenzéki pártok és a kormánypárt szavazói. Kézenfekvőnek tűnik feltételezni, hogy jelentős részben átpártoltak a nyilasokhoz. Erre – mint fentebb láttuk – a hatósági jelentések is gyakran hivatkoznak. A kiugró budakeszi eredmény esetében pedig egyszerűen matematikailag sem marad más lehetőség. A kérdés további vizsgálatához érdemes elemezni a nyilas választók társadalmi bázisát.

¹⁰⁰ Pintér, 1999. 195.o.

¹⁰¹ Az 1938-as és 1939-es betiltásokat a belügyminisztérium rendelte el.

Társadalmi bázis

A nyilas szavazók társadalmi összetételét illetően már közvetlenül a választások után, és azóta is különböző elméletek születtek. Bethlen István már tíz nappal a választások után, a Pesti Naplóban megjelent elemző cikkében rámutatott arra, hogy az alsóbb néprétegek – azaz a munkások és a szegényparasztság – nem tehetők kizárólag felelőssé a szélsőjobb előretöréséért, mert „*sajnos megállapítható, hogy a városi polgárságnak és a birtokos parasztságnak is tekintélyes tömegeit ma már elfogta a nyilas láz.*”¹⁰² Az elmúlt évtizedekben napvilágot látott elemzések szintén megerősítik a feltevést, hogy a nyilas mozgalom nem kimondottan az alsó vagy középosztályok mozgalma, hanem sokkal inkább a kettő jellegzetes keveréke volt.¹⁰³ Budapest viszonylatában az egyes szavazóközetekre kiterjedő, empirikus kutatáson alapuló eredményekkel rendelkezünk.¹⁰⁴ Ezek azt mutatják, hogy a szélsőjobb oldali pártok – a NYKP mellett ide számítandó a Nemzeti Front (NF) is – ellentétben a liberálisokkal és a szociáldemokratákkal mind a 14 fővárosi kerületben viszonylag erős, együtt átlagosan 29,6%¹⁰⁵ támogatottságot szereztek. Ez azt jelenti, hogy egészen különböző szociális karakterű városrészekben sikerült jelentős számú szavazatot kapniuk. Általánosságban megállapítható, hogy a többségében kevésbé tehető, alsóbb társadalmi csoportok által lakott kerületekben jellemző módon jobb eredményeket értek el.¹⁰⁶ A XI. és XII. kerületi eredmények azonban bizonyítják, hogy a szélsőjobb nem csak az alsóbb társadalmi karakterű kerületekben lehetett sikeres. Ezekben a polgári jellegű, döntően alkalmazottak, tisztviselők és vállalkozók által lakott kerületekben a NYKP átlagon felüli eredményt ért el (27,5 ill. 26,7%), – megjegyezendő azonban, hogy a kormánypárt kiemelkedő, 40% fölötti támogatottsága mellett. A budapesti eredményeket az országos tendenciákkal összevetve megállapítható,

¹⁰² Bethlen István: A választások eredménye és tanulságai. Pesti Napló, 90. évf. 129.sz. június 8 1-4.o.

¹⁰³ Pintér, 1999. 205.o.

¹⁰⁴ Bővebben ld.: Ránki György: Az 1939-es Budapesti választások. IN: Ránki György: Mozgásterek, kényszerpályák. Válogatott tanulmányok. Budapest: Magvető Kiadó, 1983. 385-423 o. Valamint Szöllösi-Janze, 1989. 153-165.o.

¹⁰⁵ Ebből 24,8% a NYKP és 4,8% a NF eredménye. Ld.: Szöllösi-Janze: 1989, 154.o.

¹⁰⁶ Legnagyobb arányú támogatottságot (33,2%) a III. kerületben – Óbuda és Újjak – szereztek, ebben a többségében munkások és alacsony jövedelmű kisiparosok által lakott kerületben, ahol a fővárosi átlaghoz képest alacsony volt a zsidó és magas a német lakosság aránya. Legrosszabbul a belső pesti kerületekben szerepeltek, ahol átlagon felüli volt zsidó lakosság aránya, a magasabb státuszú társadalmi csoportok jellemző módon a liberálisokat ill. – a Belvárosban – a kormánypártot támogatták, míg az alsóbb társadalmi csoportok a fővárosi átlagnál nagyobb arányban adták voksukat a szociáldemokrata pártra. Ld.: Szöllösi-Janze, 1989. 163-164.o.

hogy a nyilasoknak sikerült minden társadalmi csoportban híveket szerezniük – kézenfekvő okokból a zsidóságot kivéve –, jóllehet, támogatóinak nagyobb hányada az alsóbb rétegekből – munkások, törpebirtokosok, kisiparosok, kiskereskedők, kishivatalnokok és alkalmazottak – került ki.¹⁰⁷

A fenti megállapítások a főváros környékére is érvényesek, amint azt a már idézett helyzetjelentések és a fennmaradt névjegyzékek is megerősítik. Ezekben a nyilas mozgalom bázisaként leggyakrabban az alsóbb társadalmi csoportokat, eleinte főleg a városba ingázó munkásokat, kisiparosokat, majd a hozzájuk csatlakozó törpebirtokosokat jelölték meg. Több helyen olvasható, hogy sokan közülük korábban szociáldemokraták vagy kommunisták voltak, de a legitimistákra is hivatkoztak. Általában hangsúlyozták, hogy sok közöttük a fiatal. Ezekben a jelentésekben azonban gyakran érezhető a szándék, hogy a tisztviselők feletteseik előtt igyekeztek némileg bagatellizálni illetve kriminalizálni a mozgalmat, felelőtlen, fiatal, egykori szociáldemokrata ill. kommunista elemek szervezkedéseként bemutatva azt. Dr. Horváth István, a budakörnyéki járás főszolgabírája még 1939 elején is hangsúlyozta, hogy a nyilas párt továbbra is a Budapestre ingázó gyári munkások közül szerzi híveit, míg „*a komolyabb, értelmesebb és tekintélyesebb lakosság ezen párttal szemben egyelőre tartózkodó. A bányamunkások pedig teljesen távol tartják magukat ezen pártszervezettől és általában nagy bizalommal és várakozással viseltetnek a kormányelnök iránt.*”¹⁰⁸ A későbbi fejlemények ismeretében nyilvánvaló, hogy meglátása nem fedi a valós viszonyokat.

Az alsóbb társadalmi rétegek mellett ugyanakkor többször megjelennek a jelentésekben különböző kispolgári és középosztályi csoportok is. A budafoki rendőrkapitányság már a nyilas pártok korai szerveződésének idején, 1934 márciusában azt írta a Meskő-féle MNSZFP gyűléséről, hogy azon „*a társadalom minden rétege képviselve volt*” és „*a pártnapokon megjelentek nagy számából azt lehet megállapítani, hogy a párt igen rövid idő alatt a kispolgárok, iparosok, kereskedők és munkások köréből rendkívül sok hívet toborzott össze.*”¹⁰⁹ A budakörnyéki főszolgabíró – Schultz Gábor – 1937-től kezdve többször kénytelen volt megjegyezni, hogy a nyilas párt vezetői, ill. a tagok között állami alkalmazottak – postamester, fővárosi tisztviselő, operaénekes, körorvos – és leventeoktatók is vannak.¹¹⁰ A MNSZP nagytétényi csoportjának vezetőiről megjegyezte, hogy „*nemzeti szempontból kifogástalan emberek, és meglehetősen tekinté-*

¹⁰⁷ Szöllösi-Janze: 1989, 163-164 o.

¹⁰⁸ PML IV.401.a 15/1933.

¹⁰⁹ PML IV.401.a 1/1934.

¹¹⁰ PML IV.424.a. 6.eln/1937. valamint PML IV.401.a 152/1937.

lyük van, ezért a szervezkedés komolyabb méreteket ölthet.” 1938. márciusi jelentésében egyenesen úgy fogalmazott, hogy „a szélsőjobboldali mozgalom hívei főleg a középosztályból kerülnek ki.”¹¹¹

A fentieket összefoglalva elmondható, hogy a források alapján a Budai-hegyvidék településeire is igaz az a főváros esetében megállapított tény, hogy a nyilasok hívei között az alsóbb társadalmi osztályok mellett különböző kispolgári és középosztályi csoportok is képviselve vannak.

A fennmaradt adatok szerint hasonló volt a helyzet Budakeszin is. Kiindulópontként az 1941-es népszámlálás adatai szolgálnak.

1. táblázat. Budakeszi lakosságának foglalkozási megoszlása – 1941

Foglalkozás	Fő	Százalék
Mezőgazdaság	1470	20,1%
Bányászat, ipar, építőipar	2837	38,7%
Közlekedés, kereskedelem, szolgáltatás	1269	17,3%
Közszolgálat	1007	13,8%
Egyéb ágazat	444	6,1%
Nyugdíjas	295	4,0%
Összesen	7322	100%

Megállapítható, hogy a község előrehaladott iparosodásának megfelelően legnagyobb csoportot az iparban és az építőiparban dolgozók¹¹² alkotják, őket követik mezőgazdaságban dolgozók. A közlekedésben, kereskedelemben és szolgáltatásban foglalkoztatottak, illetve közszolgálatban dolgozók viszonylag magas aránya a szomszédos Budapest hatását tükrözi. Hozzátehetjük még, hogy a lakosság jelentős része naponta a fővárosba ingázott.¹¹³

A MNSZP helyi tagjairól 1937 márciusából maradt fenn az első, egyben a legrészletesebb kimutatás, amely a párttagok foglalkozását is közli.¹¹⁴ A 34 párttag foglalkozás szerinti megoszlása a következőképpen alakult:

¹¹¹ PML IV.401.a/15/1933.

¹¹² A bányászatban dolgozók száma elhanyagolható volt (3fő).

¹¹³ Jautz, 1939. 34.o. Jautz számításai szerint 1930-ban kb. 600 fő ingázott naponta a fővárosba, akik eltartottjaikkal együtt a lakosság 56%-át alkották.

¹¹⁴ PML IV.424.a. 15.eln/1937.

2. táblázat. A MNSZP budakeszi tagjainak foglalkozás szerinti megoszlása – 1937. március

Foglalkozás	Fő	Százalék
Iparos, munkás	14	41,52%
Napszámos	7	20,6%
Gazdálkodó	6	17,6%
Szabad értelmiségi (jogász, egyetemi hallgató)	3	8,8%
Tisztviselő	2	5,9%
Leventeoktató	1	2,3%
Nyug. altiszt (csendőr)	1	2,3%
Összesen	34	100%

Hangsúlyozni kell, hogy a két adatsor csak megszorításokkal hasonlítható össze, összevetésük legfeljebb tendenciák felvázolására alkalmas.¹¹⁵ Jól látható azonban, hogy az 1937-es párttaglistán a község szinte minden társadalmi rétege képviselve van. Legmagasabb az iparosok és a munkások aránya, de figyelemre méltó az is, hogy a nem fizikai munkából élő értelmiségek, tisztviselők, altisztek együttes aránya meghaladja a 20%-ot.

További becslésekre ad lehetőséget a fennmaradt ajánlószervények vizsgálata.¹¹⁶ Ezeket pártonként mutatják az alábbi táblázatok.¹¹⁷

3. táblázat. A NYKP ajánlóinak foglalkozás szerinti megoszlása – 1939. május

Foglalkozás	Fő	Százalék
Iparos és munkás	137	57,6%
Háztartásbeli	60	25,2%
Napszámos	19	8,0%
Földműves	13	5,5%
Nyugdíjas	3	1,3%
Magántisztviselő	3	1,3%
BSZKRT-alkalmazott	1	0,4%
Ismeretlen	2	0,8%
Összesen:	238	100%

¹¹⁵ További problémát jelent, hogy a párttaglistán az iparosok és munkások esetében nem állapítható meg, hogy önállókról vagy alkalmazottakról van-e szó, illetve pl. az egyik tisztviselőről más dokumentumok alapján tudható, hogy leventeoktatóként is működött, míg a leventeoktatóként feltüntetett párttag eredeti foglalkozása nem ismeretes.

¹¹⁶ PLM. V.1016.C/b. 9.d. 3144/1939.

¹¹⁷ A Nemzeti Reformpárt adatait elenyésző támogatottsága miatt (0,92%) nem vettük figyelembe.

4. táblázat. A MÉP ajánlóinak foglalkozás szerinti megoszlása – 1939 május

Foglalkozás	Fő	Százalék
Iparos és munkás	11	18,3%
Háztartásbeli	15	25,0%
Napszámos	1	1,7%
Földműves	2	3,3%
Nyugdíjas	3	5,0%
Magántisztviselő	1	1,7%
Altiszt	8	13,3%
Erdészeti alkalmazott	4	6,7%
Pedagógus	4	6,7%
Körorvos, védőnő, állatorvos	3	5,0%
Jegyző, irodatiszt	5	8,3%
Magántisztviselő	1	1,7%
Vendéglős	1	1,7%
Ismeretlen	1	1,7%
Összesen	60	100%

5. táblázat. Az EKP ajánlóinak foglalkozás szerinti megoszlása – 1939 május

Foglalkozás	Fő	Százalék
Iparos és munkás	4	13,3%
Háztartásbeli	7	23,3%
Napszámos	1	3,3%
Földműves	6	20,0%
Nyugdíjas	3	10,0%
tanítónő	6	20,0%
Plébános, segédlelkész, kántor	3	10,0%
Összesen	30	100%

Eszerint a nyilasok támogatóinak többsége iparos illetve munkás (57,6%). A második legnagyobb kategória a háztartásbeli nőké (25,2%), akik jelentős részben az előbb említett iparosok és munkások családtagjai. Őket követik a napszámosok (8,0%) és a földművesek (5,5%) végül a magántisztviselők és a nyugdíjasok (egyaránt 1,3%). Természetesen erre az adatsorra is érvényes, hogy csak megszorításokkal hasonlítható össze az előző kettővel. Ha a háztartásbeli nőket nem számítjuk – ők nem szerepeltek az 1937-es párttagok között –, feltűnő, hogy az iparosok és munkások aránya jóval magasabb, az 1937-es arány kétszerese (78,2%,), míg napszámosoké (10,9%) és a földműveseké (7,5%) alacsonyabb, mintegy 50- illetve 40%-a annak. A különbség részben abból adódhat, hogy az ajánlók választópolgárok voltak, akik közül a törvény eleve kizárta a 26, nők esetében 30 év alattiakat, továbbá azokat, akik nem rendelkeztek legalább 6 év folyamatos helyben

lakással, illetve általában a szegényebb és iskolázatlan (6 elemi el nem végzett) rétegeket. Ez különösen a napszámosokat érinthette. A gazdák arányának csökkenését – lévén, hogy jóval heterogénebb csoportról van szó – már nehezebb ezzel magyarázni, különösen úgy, hogy nincsenek adataink az egyes pártokat támogató gazdák anyagi és műveltségi viszonyairól. A MÉP hívei között – ha a háztartásbeli nőket ismételtelen leszámítjuk – mintegy 7%, az Egyesült Kereszténypárt esetében pedig feltűnően magas, mintegy 26% az arányuk. Az abszolút számokat tekintve viszont félrevezetőek lehetnek ezek az arányok: Budakeszin ugyanis összesen 22 „földműves” adta le ajánlószevényét, többségük pedig éppen a nyilasokra (13 fő, 59,1%), míg az Egyesült Kereszténypártra 6 fő (27,3%), a kormánypártra mindössze 2 fő (9%) és a Nemzeti Reformpártra összesen 1 fő (4,5%). Tehát elmondható ugyan, hogy a kereszténypárt támogatói között volt a legmagasabb a gazdák aránya, az abszolút számokat tekintve azonban kiderül, hogy az ajánlószevényt leadó gazdák több mint kétharmada a nyilasokat támogatta.

Az 1937-es párttaglistához, illetve a jelentésekben leírtakhoz képest feltűnő az a tény is, hogy az ajánlószevényükkel a nyilasokat támogatók közül hiányoznak a közalkalmazottak, a köztisztviselők és az altisztek. Ez a kormányzat 1938 májusában hozott, 3400/1938. ME. sz. rendeletével függ össze, amely – mint arra fentebb már utaltunk – megtiltotta az állami és köztisztviselőknek, hogy „a törvényes rend követelményeibe ütköző” egyesületek, így a különböző nemzeti szocialista és nyilas pártok, valamint a szociáldemokrata párt tagjai legyenek. Ezek a csoportok, – a község vezető tisztviselői, a közszolgálatban dolgozók, altisztek, pedagógusok, erdészeti dolgozók, a körorvos és az állatorvos – mint a táblázat mutatja – a kormánypártot támogatták, amivel egyben felsőbb elvárásoknak tettek eleget.

A fentieket összegezve megállapítható, hogy Budakeszin a nyilas mozgalom széleskörű, a legtöbb társadalmi rétegre kiterjedő támogatottsággal rendelkezett. Egzakt számarányok megállapítását a fennmaradt források, illetve a választások titkossága nem teszik lehetővé, de annyi biztosan állítható, hogy választóinak többsége az iparosok és munkások közül került ki – akik egyben a teljes lakosságon belül is többséget alkottak. Emellett szereztek híveket a gazdák, napszámosok, magántisztviselők és az értelmiség köreiből is. A konkrétan beazonosítható társadalmi csoportok közül egyedül az állami alkalmazottakról, illetve az egyháziak szűk rétegéről feltételezhető, hogy alapvetően távol tartották magukat a mozgalomtól. Előbbiek a kormánypártot, utóbbiak a kereszténypártot támogatták.¹¹⁸ Meg

¹¹⁸ Ez a megállapítás csak azzal a megszorítással érvényes, ha feltételezzük, hogy a választók ténylegesen arra a pártra szavaztak, amelynek ajánlószevényeket adták. Hangsúlyozni kell azt is, hogy a választópolgároknak csupán töredéke adott le ajánlószevényt: 380 fő, azaz a választójogosultak 12,2%-a, a választáson részt vettek 13,1%-a.

kell azonban jegyezni, hogy források több esetben utalnak arra, hogy az általam alkalmazottak egy része a tiltás ellenére a nyilasokkal szimpatizált.¹¹⁹

Az eredmény vizsgálatakor figyelembe kell venni azt is, hogy a választási törvény – mint fentebb láttuk – viszonylag magas korhatárhoz kötötte a választójogot, aminek éppen az volt a célja, hogy a radikalizmusra hajlamosabbnak vélt fiatalabb korosztályokat kizárják a politikai döntéshozatalból. Láttuk viszont, hogy a nyilas párt szervezőiről, tagjairól szóló jelentések többször hangsúlyozták: a mozgalmat elsősorban fiatalok alkotják. Egy 1937-es csendőri jelentés külön hozzátette azt is, hogy választójog nélküli fiatalokról van szó.¹²⁰ Abból kell tehát kiindulnunk, hogy a párt legaktívabb támogatóinak egy része egyáltalán nem is vehetett részt a választáson. Valószínűsíthető tehát, hogy alacsonyabb korhatár esetén még ennél is nagyobb lett volna a nyilasokat választók aránya. Ugyanez érvényes a vagyoni censusra is.

A párt népszerűségét növelhette a fentiek mellett az is, hogy vezetői és tagjai között befolyásos, a község lakói által megbecsült „referenciaszemélyek” is voltak, akik a hatóságok szemében is – hogy az 1938. októberi főszolgabírói utasítást idézzük – az „*intelligens emberek*” kategóriájába tartoztak. A már többször említett Gödrösy Béla ügyvédjelöltön kívül köztük volt a község egyik legfoglalkoztatottabb kőműves mestere, egyben az építési bizottság elnöke, de utalhatunk a levelektanácsra is. Példaként felhozható az is, hogy a választási névjegyzékek hét összeíró biztosa közül négyen szintén nyilas párttagok vagy ajánlók voltak.¹²¹

Szintén segíthette a párttal való azonosulást, hogy Budakeszinek Fruh József szabómester és rövidáru-kereskedő személyében nyilas párti képviselőjelöltet sikerült állítania.¹²² Igaz ugyan, hogy Fruhra a budakesziek nem szavazhattak, mert a szomszédos budakörnyéki választókerületben indult egyéni jelöltként. Ott egyébként a szavazatok 44,25%-át szerezte meg, amivel hajszál híján sikerült elútnie a mandátumtól dr. Várady József pátyi földbirtokos kormánypárti jelöltet, aki 45,59%-ot ért el – mindössze

¹¹⁹ A budakörnyéki járás főszolgabírája a választásokat megelőző jelentéseiben többször utal erre a tényre. 1940 őszén, a 3400/1938. M.E. sz. rendelet hatályon kívül helyezését követően pedig beszámol arról, hogy több községben a tisztviselők, főleg a tanítók beléptek a NYKP-be és ennek hatása az egész lakosság körében észlelhető volt. Ld.: PML IV.401.a 11/1940.

¹²⁰ Ld. az 48. sz. lábjegyzetet.

¹²¹ PLM. V.1016.C/b. 9.d. 3302/1938.

¹²² Ezt megelőzően az 1922-es választásokon sikerült budakeszi jelöltet állítani: Frankhauer József gazdálkodó a község tekintélyes polgára, számos egyesület alapító és vezetőségi tagja, a Hitelszövetkezet igazgatója volt. Kormánypárti jelöltként indult, és a négy jelölt között az utolsó helyet szerezte meg a szavazatok 4,5%-ával. A választásokat a másik kormánypárti jelölt, Szabó F. Géza nyerte meg. Ld.: www.vokscentrum.hu

76 szavazattal többlet. Szerepet játszhatott az is, hogy a NYKP listáját maga a pártvezér, Hubay Kálmán vezette.

A választásokat követően a budakörnyéki járás főszolgabírája elismerte, „*hogy a nyilaskeresztes párt minden községben sokkal több szavazatot nyert, mint amilyen számra a választás megtörténte előtt gondolni is lehetett volna,*” ami szerinte „*a választási agitáció következményének tudható be.*”¹²³ A központi járás főszolgabírája néhány nappal a választás után azzal magyarázta a nyilas előretörés okát, „*hogy a kormányt támogató párt nem volt megszervezve, másrészt pedig a földbirtokreformnak és a kisipari jogviszonyok rendezésének elmaradása a Nyilaskeresztesek részére elegendő izgató anyagot szolgáltatott, de kihasználták – különösen a kisebb tisztviselőknél – a tisztviselői illetmények felemelése iránti követelések alatt fennálló elégedetlenséget is.*”¹²⁴

Láthatjuk, hogy ezek az egykorú értékelések abból indulnak ki, hogy a nyilasok sikerében kulcsszerepet játszott demagóg választási programjuk, amely elsősorban az alsóbb és középrétegek különböző szociális problémáinak gyors és radikális megoldását ígérte. Bethlen is hasonló véleményen volt, amikor fentebb már idézett cikkében a Nyilaskeresztes Pártot „*jobboldali forradalmi irányzatnak*” és „*valóságos vérbeli forradalmi pártnak*” nevezte, amely „*modern nacionalista köpönyegbe burkoltan sok tekintetben bolsevista színezetű dugárut árul nemzetiszínű lobogója alatt.*”¹²⁵ A történeti kutatások lényegében megerősítik ezt a vélekedést. Ránki György, aki a választási ajánlóívek adatai alapján kísérelte meg feltérképezni a budapesti nyilas szavazók társadalmi háttérét, úgy vélte, hogy „*a nyilaskeresztes pártok nemzeti jelszavakat és tradicionális értékeket hirdető ideológiája valójában nagyon vonzó volt az alsó és középosztály szemében, amely sokat szenvedett jövedelme bizonytalansága, a válság után különösen élesen jelentkező gazdasági nehézségek miatt. Így a nyilasok erős szociáldemagógiája, s a szociális kérdések antiszemitizmussal való összekapcsolása is fogékony talajra találhatott.*”¹²⁶

Magának a nyilas ideológiának vélhetően jóval kisebb szerepe volt a sikerben.¹²⁷ Margit Szöllösi-Janze szerint „*az ideológiailag meggyőződéses hungaristák aránya mindazonáltal inkább csekély lehetett. A nyilasok abból*

¹²³ PML IV.401.a 10/1939. Ígérte, hogy „*a legrövidebb időn belül részletes, felvilágosító jelentést*” fog tenni. Ez a dokumentum azonban úgy tűnik, nem maradt fenn.

¹²⁴ PML IV.401.a 8/1940.

¹²⁵ Bethlen, 1939. 3.o.

¹²⁶ Ránki György: Az 1939-es Budapesti választások. IN: Történelmi Szemle, 1976. 4. sz. Idézi: Pintér, 1999. 205.o.

¹²⁷ A nyilas ideológiáról bővebben ld.: Szöllösi-Janze, 1989. 220-250.o. Valamint Paksa, 2009. 275-304.o.

profitáltak, hogy sikerült magukat széles társadalmi rétegek számára a tiltakozás szócsöveként felkínálni, amire a többi politikai párt egyáltalán nem, vagy csak jóval kisebb mértékben volt képes. ”¹²⁸ A baloldali ellenzéki pártok, – ahová a korszakban a kisgazdapártot is számították – gyakorlatilag semlegesített, erősen mérsékelt fellépésükkel szinte elhalványultak a nyilasok radikalizmusa és lendülete mellett, ráadásul az alkotmányosság védelme folytán egyre inkább a kormánypárt konzervatív szárnyához közeledtek, ami különösen az alsóbb társadalmi csoportok szemében hitelteleníthette őket. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a kisgazdapártnak elsősorban ott sikerült mandátumot szereznie, ahol nem volt nyilas ellenjelölt. ¹²⁹ A NYKP sikere tehát jelentős mértékben erős protesztpárt-jellegére vezethető vissza.

Nemzetiségi vonatkozások

Végül felmerül a kérdés, hogy mennyiben befolyásolta a nyilasok sikerességét egyes vidékeken a német nemzetiségű lakosság aránya. A téma már közvetlenül a választásokat követő elemzésekben is megjelent. A Magyar Nemzet 1939. június 4-i, a szélsőjobb sikerének okait elemző cikkében többek között külön megemlíti a Dunántúl nagyszámú német lakosságát. ¹³⁰ A magyar közvélemény – különösen a nyilasok ellenségei – általában Németországhoz, illetve a németekhez kötötte a magyarországi nemzeti szocialista és nyilas mozgalmakat, ideológiai és külsőségeiben – egyenruha, köszönés, jelvények – megnyilvánuló hasonlóságok, nem is tagadott átvételek miatt. A kormánypárt igyekezett is kihasználni ezt a választási kampányban, többek között azzal vádolva a nyilasokat, hogy illegális németországi pénzforgásuk vannak. ¹³¹ Ami azonban a magyarországi németiséget illeti, az országos eredmények sokhelyütt ellentmondanak ennek az általánosításnak. A nyilas mozgalomról maga Bethlen állapította meg idézett cikkében, hogy „még az sem mondható, hogy a Dunántúlon azokon a vidékeken erősödött volna meg elsősorban, ahol svábok laknak”, mert a számadatok azt tükrözik, hogy a jobboldali radikalizmus Zala és Fejér megyében bizonyult legerősebbnek, „e vármegyék pedig szintisza magyar lakosságúak.” ¹³²

¹²⁸ Szöllösi-Janze, 1989. 164.o. Ford. SP

¹²⁹ Szöllösi-Janze, 1989. 160-161.o.

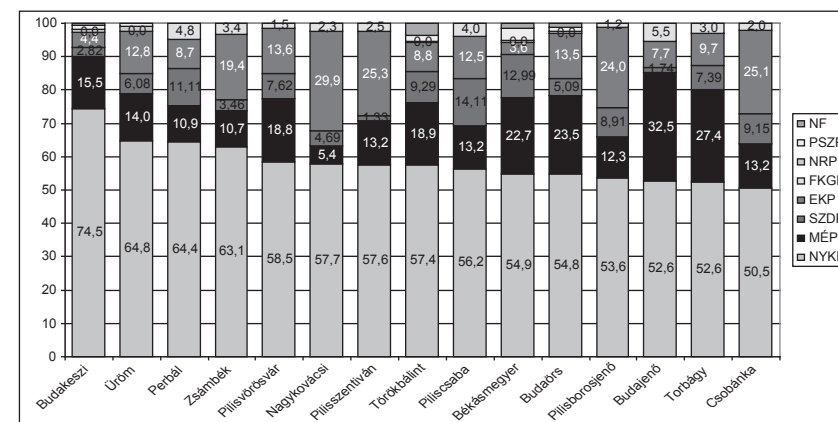
¹³⁰ Magyar Nemzet, 1939. június 4. 6.o. Idézi: Pintér, 1999. 203 o.

¹³¹ Komoly német állami támogatás létét az újabb történetírás vitatja. Ld.: Ungváry Krisztián: Kik azok a nyilasok? <http://beszelo.c3.hu/03/06/085ungvary.htm>. Leöltve: 2011. november 12.

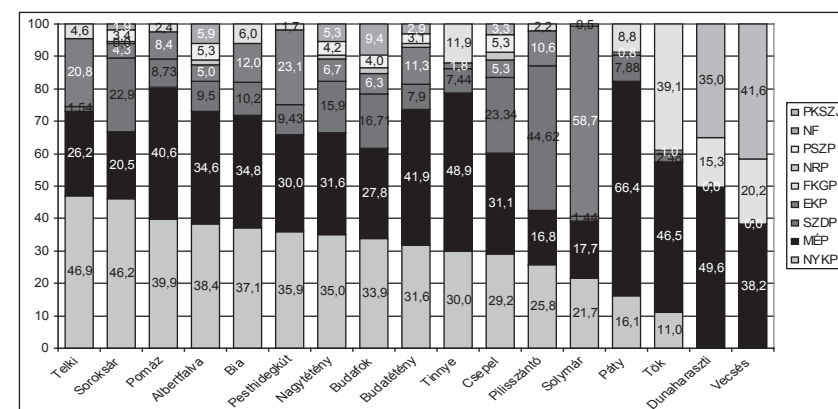
¹³² Bethlen, 1939. 2.o. Bethlen nem említi a részben németek lakta Győr-megyét, ahol a nyilas szavazók aránya magasabb volt, mint Fejér-megyében.

A német lakosság aránya és a nyilasok támogatottsága közötti pontos összefüggés vizsgálata országos szinten nem lehetséges, mert több, németek lakta vidéken egyáltalán nem indult nyilas jelölt, Tolna megyében például listát sem állítottak. Ami azonban a főváros környékét illeti, a választási eredmények alapján úgy tűnik, hogy a németiség jelentős része a nyilasokat támogatta. Jól szemléltetik ezt az alábbi grafikonok, amelyek az egyes községek – elsősorban a Budai-hegyvidék községei, de az összehasonlítás miatt néhány más, főváros környéki település is – listás választási eredményeit mutatják a nyilas párt eredményei alapján sorba rendezve: ¹³³

2. diagram. Az 1939-es választások eredményei a főváros környéki településeken (%) I.

3. diagram. Az 1939-es választások eredményei a főváros környéki településeken (%) II.

¹³³ Az egyes községek adatait ld.:Hubai, 2001. CD-ROM-melléklet

Megállapítható, a német többségű községekben – Solymár kivételével,¹³⁴ ahol egyedülként kiemelkedően szerepelt a kereszténypárt – mindenhol a NYKP szerezte meg a legtöbb szavazatot, számos községben 50% feletti eredménnyel. Ha a foglalkozási megoszlást vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a sor elején egyaránt találhatók döntően iparosok és munkások lakta települések – Budakeszi, Üröm, Törökbálint –, bányásztelepülések – Pilisvörösvár, Pilisszentiván – és mezőgazdasági jellegű települések – Perbál, Zsámbék, Nagykovácsi. Az a feltételezés tehát, mely szerint a nyilasok elsősorban a fővárosba ingázó munkások körében voltak népszerűek, nem állja meg a helyét. Egyértelműen látszik viszont, hogy a párt jóval gyengébb eredményt ért el a református magyar falvakban – Páty, Tök, ill. a részben református Tinnye –, ahol a kormánypárt nyert, illetve Tökön kiemelkedő eredményt ért el a kisgazdapárt is. Az elmagyarosodott illetve vegyes lakosságú települések – Albertfalva, Bia, Budatétény, Nagytétény – átmeneti helyet foglalnak el a két pólus között. Kézenfekvő lenne tehát arra következtetni, hogy a magyar falvakban a nyilasok kevésbé voltak népszerűek, mint a németek lakta településeken. További Pest megyei választókerületek adatai azonban cáfolják ezt a feltételezést. A NYKP, illetve más nemzetiszocialista pártok jelöltjei több, „színmagyar” választókerületben is kiemelkedő eredményt értek el,¹³⁵ és idézhetnénk adatokat más megyékből is. A jelenség mögött tehát speciális, helyi tényezők állhattak.¹³⁶ Az mindenesetre bizonyos, hogy a főváros környéki német települések döntő többségében a nyilasok kiemelkedő, az országos átlagot jóval meghaladó eredményt értek el. Mi állhat ennek hátterében?

Felmerülhet az etnikai tényezők szerepe. A magyarországi németiség nemzeti öntudatra ébredése a két háború közötti időszak egyik új jelensége volt, amely az 1930-as évekre egyre nagyobb feszültségeket gerjesztő problémává vált. A trianoni traumát követően az alsó és középfokú közigazgatás, sok esetben a papság, illetve általában véve a magyar közvélemény jelentős része ingerülten reagált a németiség önszerveződése kísérleteire. Ennek köszönhető, hogy a főváros környéki német falvak többségében még a kormányzat által kézben tartott és támogatott, mérsékelt kulturális követelésekkel fellépő Magyarországi Német Népművelődési Egyesület (MNNE) sem fejthetett ki tényleges működést.¹³⁷ Az 1930-as években

¹³⁴ Ld. a 147. lábjegyzetet.

¹³⁵ Példaként említhetők a következő választókerületek: Abony: 56,4%(NYKP), Monor: 53,9%(NF), Nagykáta: 69,8%(NF), Aszód: 73,5%(NAP). Ld.: Szöllösi-Janze, 1989.160.o.

¹³⁶ Ld. a 148. lábjegyzetet.

¹³⁷ Budakeszin 1924. december 26-án alakították meg az egyesület helyi csoportját, az elsők egyikeként a régióban. Ld.: Flach, Paul: Ortsgruppengründungen des Ungarländischen Deutschen Volksbildungsvereins (1924-1940) und des Volksbundes der Deutschen in Ungarn (1938-1941).

a magyar társadalom heves reakciói mögött már egyre inkább a Német Birodalom expanzív törekvéseitől való félelem is meghúzódott. Külön problémát jelentett a nemzetiségi iskolák kérdése, amely főleg az 1935-ös Gömbös-féle iskolarendelet bevezetését követően került az érdeklődés homlokterébe. De említhető még az istentiszteletek nyelvének problémája és a névmagyarosítási mozgalom túlkapásai is. Valószínű tehát, hogy a német kisebbséggel kapcsolatos megoldatlan problémáknak is szerepe volt abban, hogy a választópolgárok mely pártot támogatták.

Budapest környékén korábban már volt példa arra, hogy a német kisebbség exponált képviselői az ellenzéki pártok színeiben indultak a választásokon.¹³⁸ A hatóságok több esetben összefüggést láttak az ellenzéki pártok és a nemzetiségi törekvések között, eleinte főleg a legitimistákkal kapcsolatban. A fokozatosan előretörő nyilas mozgalmakkal szemben is hasonló vélekedések fogalmazódtak meg: „*Felmerült a gyanú, hogy nemzeti szocialista színben egyes egyének pángermán agitációt kezdtek*” – áll a 1937 márciusáról szóló helyzetjelentésben. Mint fentebb láttuk, Schultz Gábor főszolgabíró Budakeszivel kapcsolatban kifejezetten utal a nyilas szervezkedés nemzetiségi vonatkozásaira, ennek tulajdonítja a helyi vezető réteg zártságát és pozícióihoz való ragaszkodását, amit „*általában a vezető magyar középosztály felé mutatott valóságos gyűlöletként*” értelmez.

A nyilasok és a németiség összekapcsolása különösen a választások után keletkezett dokumentumokban jelenik meg, amelyekben a hatóságok az eredményekre próbálnak magyarázatot adni. A központi járás főszolgabírája pár nappal a választásokat követően Soroksárral kapcsolatban megjegyzi, „*hogy a német ajkú választók nyilvános nyilatkozataik ellenére is a Nyilaskeresztes Párt jelöltjének megválasztását támogatták, nyilvánvalóan a németbirodalmi rokon hangzású uralmi rendszerre való tekintettel, mert gazdasági vonatkozásban ilyen szándékok náluk nem tétélezhetők fel, sőt ezt úgy az én, mint más érdeklődőknek érdeklődésére tagadásba is vették.*”¹³⁹ A budakörnyéki járás főszolgabírája a következőképpen fogalmaz 1939 júniusáról: „*Pilisszentiván községben, de több más községben is az a helyzet, hogy a nyilaskeresztes párthoz tartozók jórészt pángermán érzelműek és ezek ebben a mozgalomban nem a nyilaskeresztes, hanem a horog-*

München, 1968. Miller József plébános „*nemzetiségi igazgatóként*” tekintett az egyesület megjelenésére és igyekezett meggátolni kibontakozását. Ld.: Mózsessy Gergely (szerk.): Lelkipásztori jelentések 1924-26. Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár: 2008. 102.o. 1929-ben a főszolgabíró formai szabálytalanságokra hivatkozva felfüggesztette a helyi csoport működését. A felfüggesztés 1935-ig volt érvényben. Ld.: PML IV.424.a. 181/1935.

¹³⁸ Farkas-Faul János 1922-ben kereszténypárti jelöltként – sikertelenül. Ld.: www.wokscentrum.hu

¹³⁹ PML IV.401.a 10/1939.

*keresztes hitlerista mozgalmat illetve a nagynémet mozgalmat látják.*¹⁴⁰ Egy hónappal később megjegyzi, hogy „több németajkú községből vett jelentések szerint a községben nyilasok német nemzetiségi alapon állnak és minden javulást Hitlertől várnak,” majd azzal zárja jelentését, hogy „általában jelenthetem, hogy a hangulat a lakosság körében nyugtalan, izgatott és várakozásteljes, és bár semmi különösebb konkrétumot nem jelenthetek, határozottsággal megállapítható, hogy a régi józan fegyelmezettség, amely a budakörnyéki községek lakosságát mindig is jellemezte, lazulni kezd.”¹⁴¹

A fentiek kapcsán megállapítható, hogy az egyre öntudatosabb főváros környéki németiség egy része, különösen a Volksbund helyi csoportjainak megalakulását megelőzően – azaz 1940 ősze előtt – minden bizonnyal szimpatizálhatott a magyar szélsőjobboddallal, amely eszméinek, módszereinek és külsőségeinek jelentős részét köztudottan és vállaltan a dinamikus erőre kapó, és mind inkább csodált Német Birodalomból importálta.¹⁴² Emellett fontos szerepe lehetett a NYKP fentebb már részletesen kifejtett proteszpárt-jellegének is: a választók nemcsak gazdasági, esetleg ideológiai, hanem etnikai motivációktól vezérelve is itt adhattak leginkább hangot elégedetlenségüknek. A NYKP nemzetiségpolitikai elképzelései ugyanis meglehetősen nagyvonalúnak tűntek, mindenekelőtt azért, mert nem szorgalmazták az asszimilációt.¹⁴³ Hangsúlyozni kell azon-

¹⁴⁰ PML IV.401.a 10/1939.

¹⁴¹ PML IV.401.a 10/1939. A Pilisszentiváni jegyző okfejtése szerint „a nyilaskeresztes mozgalmat a budapesti gyárakba járó fiatal német ajkú falusi lakosság hozta haza és propagálta itt és pedig ezek közül is túlnyomó részt azok az elemek, melyek már teljesen elproletarizálódtak. Ezekhez csatlakoztak előbb a községben élő, régi szociáldemokrata meggyőződésű egyének és kommunisták, illetve a kommunizmus alatt vezető szerepet játszó bányamunkások, majd később az itteni viszonyok szerint jobb módúaknak tekinthető azok a gazdák és iparosok, akik a nagynémet mozgalommal való rokonszenvezésről voltak mindig ismeretesek. Ez utóbbiak csatlakozása annak tudható be, hogy ez a mozgalom az ő felfogásuk szerint a legközelebb állott a német horogkeresztes mozgalomhoz, tehát ezen elemeknek ezen mozgalomban való részvétele faji és nemzetiségi megokoltságra vezethető vissza. PML IV.424.e. Tiszti értekezlet a községek helyzetéről – 1939 – Pilisszentiván. Megemlítendő még Pest megye két további, németek lakta járása. A ráckevei járás főszolgabírája szerint a nyilas szavazatok „legnagyobb részét az öt németajkú község szolgáltatta, és így azt kell következtetni, hogy a mozgalom német községekben német mozgalomnak tekintetik.” PML IV.401.a 12/1939. Hasonló értelmű jelentés érkezett a kalocsai járásból Hajós és Nemesnáudvar községek vonatkozásában PML IV.401.a 2/1939.

¹⁴² Természetesen meg kell említeni, hogy a magyar nemzetiszocialista mozgalmak külföldi példák mellett hazai előzményeikre is támaszkodtak, mint például a XIX. század végi politikai antiszemitizmus, ill. az forradalmakat követően megerősödő fajvédő mozgalmak. Ld.: Paksa, 2009. 247-280.o.

¹⁴³ Bővebben ld.: Paksa, 2009. 294.o. Példaként említhető a „Magyar Nemzeti Szocialista Párt” („Ungarische Nationalsozialistische Partei” – a párt hivatalos neve ekkor Nemzetiszocialista Magyar Párt – Hungarista Mozgalom volt.) 1938-ban Dorogon nyomtatott német nyelvű röplapja, amely kifejezetten a magyarországi németiséget szólította meg. Többek között hú hazafiaknak nevezte őket, és kijelentette, hogy a német anyanyelv használata az oktatásban és az egyházi élet-

ban, hogy a probléma tisztázása további kutatásokat igényel, mert az eddig vizsgált források nem adnak elegendő információt arról, hogy a nyilasok a kampány folyamán mennyiben tematizálták a nemzetiségi kérdést.¹⁴⁴ Érdemes azonban utalni az 1939-es választás legnagyobb figyelmet keltő etnikai vonatkozású eseményére: német nyomásra a kormánypart saját színeiben indította a Volksbund három jelöltjét Bonyhádon, Mohácsom és az Észak-Bácskában.¹⁴⁵ A német lakosság döntő többsége – különösen a falvakban – a Volksbund jelöltjét támogatta, a kisebbségben lévő magyar választók viszont a helyi értelmiség vezetésével egységesen felsorakoztak az ellenzéki jelöltek, Bonyhádon az FKGP, Mohácsom pedig a NYKP mögé. Az eredmények azt mutatták, hogy a választók magatartását elsősorban nem a pártszimpátia, hanem az etnikai hovatartozás motiválta.¹⁴⁶ Miután a főváros környékén nem indult volksbundista jelölt, nem tudhatjuk, mekkora támogatottságot szerzett volna. Feltételezhető azonban, hogy az etnikailag motivált „protesztszavazatok” itt a NYKP-nak sikerült begyűjtenie.¹⁴⁷ A források arra utalnak, hogy hasonló lehetett a helyzet a nyugat-magyarországi német településeken és Sopronban is.¹⁴⁸

ben, a német szokások ápolása sem nem pángermánizmus, sem nem hűtlenség a hazához. A nemzetiségeket egyenrangú testvéreknek nevezte, akiket hűségükért cserében megillet kultúrájuk intézményes védelme. Ld.: Politikatörténeti Intézet Levéltára (PIL) Pártok (I.) MSZDP és SZDP (658.) Titkárság (V.) Vidéki pártszervezetek jelentései a szélsőjobb mozgalmakról 1938. (205.)

¹⁴⁴ A fennmaradt jelentések rendszerint nem térnek ki erre a témára. Még 1940-ben, a nagy botrányt kavart Vágó-Hubay-féle nemzetiségi törvénytervezettel kapcsolatban sem maradt fenn olyan forrás, amely az azzal kapcsolatos reakciókról tudósított volna.

¹⁴⁵ Az első kettő egyéni, az utolsó listás választókerület volt.

¹⁴⁶ Részletesen ld.: Spannberger, Norbert: A magyarországi Volksbund. Berlin és Budapest között. Budapest: Lucidus Kiadó, 2005. 175-183.o.

¹⁴⁷ Feltehetően ugyanez a magyarázata a kereszténypárt sikerének Solymáron és talán Nagykovácsiban is – bár utóbbi községben is a nyilasok nyertek, az EKP majdnem 30%-ot ért el. Ezen községek plébánosai, Hufnagel Ferenc, illetve Greszl Ferenc kiálltak német híveik érdekében, rendszeresen publikáltak a Sonntagsblattban, kiváltva ezzel a hatóságok rosszállását, akik pángermánának tartották őket. Ld.: Bonomi, Eugen: Meine Gewährsleute im Ofner Bergland. Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde 17. 1974. 55.o.

¹⁴⁸ Ld.: „Csáky külügyminiszter Sopronban legyőzte a német jelöltet.” Magyar Nemzet, 1939. május 31. 8.o. Visszatérve a fentebb említett református magyar községekre: valószínűsíthető, hogy a kialakult eredményben itt is részben etnikai motivációk játszhattak szerepet, de természetesen más előjellel. A nyilas párt a szomszédos német településekhez képest kiugróan alacsony támogatottságában szerepe lehetett annak, hogy a református magyar lakosság jóval kisebb arányban szavazott a budakeszi „sváb” Fruh József nyilas jelöltre. Ezt támaszthatja alá az is, mindhárom községben 3-4%-kal jobb eredményt hozott a nyilasok számára a listás szavazás, mint az egyéni, ami 15-30-fős különbséget jelent. Ld.: Hubai, 2001. CD-ROM melléklet. Ezt támaszthatja alá az is, mindhárom községben 3-4%-kal jobb eredményt hozott a nyilasok számára a listás szavazás, mint az egyéni, ami 15-30 -fős különbséget jelent. Ld.: Hubai, 2001. CD-ROM melléklet.

A NYKP helyzete a Volksbund megjelenését követően

Rövid kitekintésként érdemes utalni arra, hogyan változott meg a nyilasok támogatottsága több mint egy évvel az 1939-es választásokat követően, 1940 őszén, miután a magyar kormány augusztus 30-án aláírta a bécsi német népcsoportegyezményt. Ez lehetővé tette, hogy a Volksbund legálisan, nemzeti szocialista szellemben szervezze a hazai németiséget. Ettől kezdve sorra alakította meg helyi csoportjait a Budai-hegység falvaiban, ami rövid úton konfliktusokhoz vezetett a nyilasokkal.¹⁴⁹ A fősztolgabíró már október elején jelezte, hogy a Volksbund szervezése a budakörnyéki járás valamennyi németajkú községében erőre kapott és a NYKP tagjai a Volksbund szervezetekbe lépnek át. Budakeszivel kapcsolatban megjegyezte, hogy „*a nyilaskeresztes párttagok a Basch szervezet tagjaival a vendéglőkben több ízben összeszólalkoztak és a két ellentábor tagjai között elkeseredett vitatkozások folynak.*”¹⁵⁰ Októberben Torbágyon a NYKP és a Volksbund tagjai között olyannyira elfajult az ellenségeskedés, hogy egy multság alkalmával verekezés történt, ezért a fősztolgabíró az összes, az évre tervezett táncmultságot betiltotta.¹⁵¹ Majd decemberben ismét Budakesziről: „*A Nemzeti Egység Pártjának helyi szervezetei tevékenységet nem fejtenek ki. Ez irányban feltétlenül szükségesnek és indokoltnak tartom a MÉP részéről az egész járás területén a szervezet új beállítását, mert ha továbbra is ez a helyzet lesz fenntartva és eltűrve, úgy a közönség feltétlenül a nyilas szervezkedés vagy a Volksbund agitációs tevékenységének az eszközévé válik. (...) Budakeszi községben a Volksbund szervezet és a nyilaskeresztes párt között e lakosság körében éles ellentét mutatkozik, amely a községi tisztújítás alkalmával is kifejezésre lett juttatva. E községben úgy a Volksbund, mint a nyilaskeresztes párt nagyon erős, a tisztújításkor azonban mégis a nyilaskeresztes párti szervezet erősebbnek bizonyult, mert nyolc nyilaspárti elöljárót választott meg a közönség, a Volksbund tagjai közül viszont csak hármat választott meg elöljárónak.*”¹⁵²

A kérdés részletesebb tárgyalása – különösen a nemzetiségi vonatkozások előzményei – szétfeszítené e tanulmány kereteit. Az eddigi kuta-

¹⁴⁹ Basch felszólította a NYKP német tagjait, lépjenek ki a pártból és csatlakozzanak a Volksbundhoz. Kijelentette, hogy Szálasinak le kell mondania a magyarországi németiség szervezéséről, mert Himmler az egész népcsoportra igényt tart. A NYKP eleinte óvatosan reagált, a németek lakta vidékek pártvezetőit felszólította, hogy ne akadályozzák a Volksbund szervezését és törekedjenek a barátságos viszony megőrzésére, hamarosan sor kerül a vitás kérdések rendezésére. Az ellentéteket azonban Basch és Szálas személyes tárgyalásai sem tudták feloldani, a két szervezet viszonya mindvégig feszült maradt. A későbbiekben Volksbund leginkább a kormánypárt jobbszárnyát támogatta. Ld.: Szöllösi-Janze: 1989. 265-266 o.

¹⁵⁰ PML IV.401.a 11/1940.

¹⁵¹ PML IV.401.a 11/1940.

¹⁵² PML IV.401.a 11/1940.

tás alapján úgy tűnik, hogy a Volksbundnak a budakeszi lakosság csak egy kisebb, de nem elhanyagolható hányadát sikerült beszerveznie, mintegy 13-15%-ot.¹⁵³ Megjelenése megosztotta az asszimilációs és a disszimilációs hatásoknak egyaránt kitett német, illetve német származású lakosságot. Az 1940-es községi választások eredményei mutatják, hogy annak ellenére, hogy a nyilas párt tagjainak egy része ténylegesen átlépett a Volksbundba, a Volksbund jelöltjei kisebbségben maradtak. Ez a tény, valamint a Volksbund népszerűségének korlátai az asszimiláció előrehaladottságára utalnak. Az eredmények egyben ismételten a kormánypárt gyengeségére, tehetetlenségére hívják fel a figyelmet, amely ekkor már végképp nem volt képes a szélsőséges mozgalmak ellensúlyozására, sőt, mintha le is mondott volna arról.¹⁵⁴ Megfigyelhető az is, hogy a nyilasokat a Volksbund megjelenése új szerepkörbe kényszerítette: a kialakult helyzetben, amely egyfajta lojalitáskonfliktusként is értelmezhető, immár ők lettek a „*magyar párt*”.

Összefoglalás

A nemzetiszocialista és nyilas mozgalmak fokozatos megerősödése és választási sikerei a második világháború küszöbén álló magyar társadalom válságát tükrözik. Egyrészt arról tanúskodnak, hogy a dualizmusból öröklött társadalmi problémákra – a földreform elmaradása, a kapitalista fejlődés ellentmondásosságai – nem sikerült megfelelő megoldást találni. Másrészt látszik az is, hogy ezekhez a társadalmi tehetételekhez az első

¹⁵³ A tagok létszámáról nem maradt fenn pontos kimutatás, de nagyságrendileg lehet rá következtetni. A helyi csoport 1942. június 27-én rendezett nagyszabású „*Heimabend*” keretei közt ünnepelte, hogy a tagság létszáma átlépte az ezret, azaz az 1941-es népszámlálás adataival számolva az összlakosság 13,66%-át. Az országos tendenciákat figyelembe véve feltételezhető, hogy ez az arány később már nem emelkedett jelentősen. Ld.: Deutscher Volksbote, 1942. július 3. 4.o. „*Grosser Gemeinschaftsabend in Budakeszi. Die Mitgliederzahl hat 1000 überschritten.*” Érdemes továbbá megemlíteni, hogy Budakeszin 1941-től a Volksbundnak külön elemi, 1942-től pedig polgári iskolája működött.

¹⁵⁴ A kormánypárt helyzete a későbbiekben sem javult. Egy 1941-ben készült jelentés szerint, amely MÉP-ből kivált Imrédy-féle Magyar Megújulás Pártja elterjedését volt hivatott felmérni, érződik, hogy a hatóságok gyakorlatilag lemondtak a térség német falvairól: „*Tisztelettel jelentem Méltóságodnak, hogy főleg a budakörnyéki járás három szintiszta magyar / Páty, Tök, Tinnye továbbá már teljes mértékben elmagyarosodott három / Albertfalva, Budatétény, Nagytétény/ községben tartanám szükségesnek, hogy a MÉP helyi szervezete a párt részéről nagyobb tevékenységre lenne buzdítva, mert a többi németajkú községekben a lakosság 90 %-a vagy volksbundista vagy nyilas érzelmű és itt a nemzeti megújulás pártjának tevékenységére fáradságot pazarolni nem érdemes.*” Ld.: PML IV.401.a 152/1941. Érdemes megemlíteni, hogy 1943-ban, a következő községi választások előtt a főjegyző jelezte, hogy „*a közhangulat egyáltalán nem alkalmas választások megtartására.*” Ld.: PML V.1016.C/b. 13.d. 3546/1943.

világháború elvesztését és a trianoni területvesztéseket követően további problémák és traumák társultak, amelyeket nem sikerült feldolgozni. A német kisebbség kérdése mindenképpen ezen utóbbi csoportba sorolható.

A nyilas mozgalom sikere abban rejlett, hogy kihasználta a kormány-párt és a többi ellenzéki párt hibáit és tehetetlenségét. Jól szervezett, tömegeket megszólító kampányával és gátlástalanul demagóg programjával a társadalom széles rétegeit tudta – legalábbis időlegesen – maga mögé állítani. Az 1939-es választások eredményei azt mutatják, hogy a főváros környéki német településeken jellemzően nagyon magas, az országos átlagot jelentősen meghaladó volt a nyilasok támogatottsága. Ebben gazdasági és ideológiai motivációk mellett a nemzetiségi kérdés megoldatlanságából fakadó etnikai indítékok is szerepet játszottak. Erre utal, hogy 1940 őszén – a Volksbund helyi csoportjai megalakulását követően – mindenhol csökkent valamelyest a nyilasok bázisa, mert a támogatók egy része elhagyta a mozgalmat és csatlakozott a Volksbundhoz. A Volksbund megjelenése a nyilas pártot, amelyet a magyar közvélemény egy része német eredetű, németekhez köthető mozgalomnak tartott, – egyéb alternatíva híján – a „magyar párt” szerepkörével ruházta fel.

A fentiek fokozottan érvényesek Budakeszire, ahol a nyilasok támogatottsága a választási eredmények alapján a legmagasabb volt a régióban. A mozgalom jelentéktelen előzmények után 1936 tavaszán bontakozott ki a községben a Festetics Sándor-féle MNSZP keretei között, és 1937 elejére erősödött meg annyira, hogy kiváltotta a hatóságok beavatkozását. Nem sikerült azonban tartósan visszaszorítani. 1938 folyamán ismét előretört, több kitérőt követően ekkor már a Szálasi Ferenc vezette MNSZP, majd a Hubay Kálmán vezette NSZMP-HM, végül pedig 1939 márciusától a NYKP keretei között. Úgy tűnik, hogy az első években egyfajta ciklikusság is jellemezte a mozgalom intenzitását: a nyári hónapokban rendszerint alábbhagyott, míg ősszel ismét megerősödött. Ebben a nyári mezőgazdasági munkák mellett – helyi sajátosságként – az idegenforgalmi szezonnak is szerepe volt, a vendégek jelentős része ugyanis a fővárosi zsidóság köreiből került ki.

1938 második felétől kezdve a megyei és járási hatóságok egyre kevésbé akadályozták a szervezet működését, amiben nyilvánvalóan szerepe volt Endre László alispánjának.

A fennmaradt névjegyzékek, ajánlási ívek és hatósági jelentések szerint a mozgalom széles társadalmi bázison épült ki. A kisiparosok, munkások és napszámosok mellett a földművesek, kiskereskedők, magán- – és a hatósági tiltás ellenére – köztisztviselők, valamint az értelmiség soraiból is szerzett híveket. A nyilasok megerősödésével párhuzamosan megfigyelhető a kormánypárt és a tőle balra álló ellenzéki pártok – mindenképp a szociáldemokraták és a kereszténypártiak – drámai tévesztése.

Az 1937-38-ban keletkezett források többször utalnak arra, hogy Budakeszi a mozgalom egyik legkorábbi és legerősebb bázisa volt. Az okokat az eddigi kutatásnak csak részben sikerült feltárnia. A kutatás további szempontja lehet a főváros szerepe, illetve a párt vezetői és támogatói fővárosi kapcsolatai. A kiemelkedően magas támogatottság egyik okaként felmerül a fővárosi zsidó nyaralók szerepe is, miután a nyilasok hatékonyan kapcsolták össze a szociális demagógiát az antiszemizmussal. Ezen kérdés vizsgálata szintén árnyalná a képet. Fontos lenne továbbá Endre László alispán és a megyei, illetve a járási közigazgatás szerepének alaposabb vizsgálata. A nyilasok nemzetiségpolitikai elképzelései, illetve ezek recepciója, valamint a mozgalom 1940-és 1945 közötti története szintén további kutatások tárgyát képezhetik.

Felhasznált Irodalom

- Bethlen István: A választások eredménye és tanulságai. Pesti Napló, 90. évf. 129.sz. (június 8)
- Bonomi, Eugen: Meine Gewährsleute im Ofner Bergland. Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde 17.1974. 51-86.o.
- Flach, Paul: Ortsgruppengründungen des Ungarnländischen Deutschen Volksbildungsvereins (1924-1940) und des Volksbundes der Deutschen in Ungarn (1938-1941). München, 1968.
- Hubai László: Magyarország XX. századi választási atlasza 1920-2000. Budapest: Napvilág Kiadó, 2001.
- Jautz M. Flamina: Budakeszi. Földrajzi tanulmány. Szeged: 1939.
- Mózesy Gergely (szerk.): Lelkipásztori jelentések 1924-26. Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár: 2008.
- Paksa Rudolf: Szélsőjobboldali mozgalmak az 1930-as években. IN: Romsics Ignác: A magyar jobboldali hagyomány, 1900-1948. Budapest: Osiris Kiadó, 2009. 275-304 o.
- Paksy Zoltán: A nemzetiszocialista mozgalmak megszerveződése, párt- és regionális struktúrája Magyarországon az 1930-as években IN: Múltuk, 2009 3. sz.
- Pintér István: A kényszerpályára szavazó ország – 1939. IN: Földes György-Hubai László (szerk.) Parlamenti választások Magyarországon 1920-1998. Budapest: Napvilág Kiadó, 1999.
- Ránki György: Az 1939-es Budapesti választások. IN: Ránki György: Mozgásterek, kényszerpályák. Válogatott tanulmányok. Budapest: Magvető Kiadó, 1983
- Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest: Osiris Kiadó, 1999.
- Spannenberger, Norbert: A magyarországi Volksbund. Berlin és Budapest között. Budapest: Lucius Kiadó, 2005.
- Szöllösi-Janze, Margit: Die Pfeilkreuzerbewegung in Ungarn. München: R Oldenbourg Verlag, 1989.
- Ungváry Krisztián: Kik azok a nyilasok? <http://beszelo.c3.hu/03/06/085ungvary.htm>. Leöltve: 2011. november 12.